

Monetaire analyse

Het financieringsbeleid van de overheid heeft op beslissende wijze bijgedragen tot het verdwijnen van de hardnekkige overbesteding in Nederland, schrijft Dr. J. Zijlstra in het jaarverslag over 1972 van De Nederlandsche Bank. Hij kwam tot deze conclusie na te hebben geconstateerd dat het financieringstekort van de overheid, uitgedrukt als percentage van het nationale inkomen, 1% beneden het toelaatbare tekort ligt 1). En dat terwijl het feitelijke tekort vóór 1972 ca. 1,5% boven de norm lag.

Hieruit zouden we kunnen concluderen dat de overheid een actief beleid heeft gevoerd wat betreft het wegwerken van de overbesteding. Ik vraag me af of deze conclusie juist is. Het is mogelijk dat de regering-Biesheuvel — ook al heeft ze vorig jaar bezuinigd — min of meer toevallig binnen de norm is gebleven en dat het voor minister Nelissen niet moeilijk was een verantwoord financieringsbeleid te voeren. Immers, begin mei 1972 sprak Drs. V. Halberstadt in *ESB* reeds de verwachting uit dat de financieringsruimte in 1972 groter zou zijn dan Dr. Zijlstra in zijn jaarverslag over 1971 verwachtte. Halberstadt besloot zijn commentaar met de opmerking: „De door Zijlstra misschien al te pessimistisch geschatte financieringsruimte wordt dan in 1972 althans trendmatig ternauwernood overschreden” 2). Afgezien van de vraag of Dr. Zijlstra vorig jaar te pessimistisch was, mogen we toch verheugd vaststellen dat, wat het financieringsbeleid betreft, de regering-Biesheuvel niet mag worden verweten de inflatie te hebben aangewakkerd.

Over de inflatie was Dr. Zijlstra in 1972 bepaald niet te pessimistisch. De prijzen stegen vorig jaar de pan uit en zullen dat dit jaar blijven doen. De president van De Nederlandsche Bank is daar voor 1973 zeer bezorgd over: „De inflatie, zoals wij die nu beleven, leidt tot onbestuurbaarheid en ontwrichting in staat en maatschappij”. Dit is een ferme uitspraak, die misschien verzet zal oproepen bij degenen die vinden dat een president van een centrale bank slechts een monetaire analyse behoort te geven en zich moet onthouden van maatschappelijke en politieke uitspraken. Dit verzet vindt bovendien een voedingsbodemp in het feit dat Dr. Zijlstra weinig nieuwe gezichtspunten over een effectief anti-inflatiebeleid noemt. Zo zegt hij weinig concreets over een evt. loon- en prijspolitiek. In zijn verslag over 1970 schreef hij nog dat moeilijk te ontkomen is aan enigerlei vorm van inkomenspolitiek, maar in de verslagen over 1971 en 1972 voegde Zijlstra daar weinig aan toe.

Dr. Zijlstra is van mening dat de structuur van het Centraal Akkoord een goed uitgangspunt is om de problemen rondom de loon- en prijsinflatie in een reële en een nominale compo-

nent te ontbinden. Over de reële component merkte hij op dat het tempo van de toeneming van het beslag van de collectieve sector (overheid plus sociale verzekering) op het nationale inkomen van wezenlijk belang is voor een effectieve inflatiebestrijding. Zijlstra leest uit de afwenteling in de prijzen van belasting- en premiedruk af dat de Nederlander niet bereid is veel te matigen t.b.v. de collectieve sector. De Nederlander ziet in feite nog steeds niet dat een toename van de reële bestedingen beperkt is en blijft door de toename van de reële middelen; het propageren van meer collectieve voorzieningen en het terzelfder tijd afwentelen van de last op *de ander* leiden niet tot de oplossing van het inflatieprobleem. Hierdoor wordt wel het gegeven resultaat — indien tenminste de liquiditeiten beschikbaar zijn — slechts nominaal opgeblazen (de nominale component). Zijlstra beweert dat de bestrijding van dit nominale opblazen in ieders belang is en in beginsel geen offers vraagt.

Ik betwijfel of het theoretische onderscheid tussen nominale en reële component veel bijdraagt tot het verkrijgen van inzicht in de Nederlandse economische problematiek. Hetzelfde geldt voor het hiermee samenhangende onderscheid tussen kosten- en vraaginflatie. Zijlstra concludeert weliswaar dat de loon- en prijsinflatie autonoom zijn geworden, waardoor de productie nominaal wordt opgeblazen, maar zó autonoom zijn ze nu ook weer niet. Ze zijn nl. het gevolg van een bestaande maatschappelijke onvrede, die de vraag naar collectieve voorzieningen en naar inkomensstijgingen, groter dan de stijging van de arbeidsproductiviteit, aanwakkerd.

Wat moet er nu gebeuren? Zijlstra geeft op deze vraag geen concrete antwoorden. Prof. Korteweg geeft in *ESB* van deze week wel een antwoord. Hij pleit voor het bewaken van de liquiditeitsmassa opdat deze niet meer stijgt dan de nationale productie. Hierdoor wordt het opblazen van de nominale component met een monetaire politiek bestreden. Het is jammer dat Dr. Zijlstra hieraan in zijn voortreffelijke analyse van Nederlands economie — welke analyse de laatste jaren steeds meer op een commentaar op het centraal economisch plan gaat lijken — is voorbijgegaan.

L. Hoffman

1) Het financieringstekort is het bedrag waartoe jaarlijks door de overheid een beroep moet worden gedaan op de geld- en kapitaalmarkt.

2) Drs. V. Halberstadt, *Gedachten bij Zijlstra's Verslag over 1971, ESB*, 10 mei 1972, blz. 455.

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Monetaire analyse	397
Column Prijscompensatie, door <i>Drs. R. F. M. Lubbers</i>	399
<i>Prof. Dr. P. Korteweg:</i> Jaarverslag 1972 van De Nederlandsche Bank	400
Rectificatie	402
<i>E. C. M. Reintjens:</i> Leemte in de nieuwe Wet op de Jaarrekening	403
<i>A. C. de Goederen:</i> Stuurt Nederland reeds aan op een stationaire bevolking?	404
Notitie Een bittere pil, door <i>W. D. Franckena</i>	406
Ingezonden Kaviaar en zeilboten, door <i>Drs. M. Bruyn-Hundt</i> , met naschrift door <i>A. F. van Zweeden</i>	410
Mededelingen	411/416
Toets op taak De berg baarde een muis, door <i>Drs. R. M. de Haan</i>	412
Maatschappijspiegel Crisis in het parlementaire stelsel?, door <i>Dr. A. Peper</i>	413
Boekennieuws Rowen Glie (ed.): Speaking of standards, door <i>Drs. P. van Zuuren</i> .	414

Transportstudie in Colombia

Het Nederlands Economisch Instituut heeft opdrachten ontvangen tot het uitvoeren van een uitgebreide transportstudie in Colombia. Het onderzoek zal in het bijzonder betrekking hebben op het stroomgebied van de Rio Magdalena, globaal begrensd door de voornaamste steden in het centrum van het land (Bogotá, Medellín en Bucaramanga) en de havensteden aan de Noordkust (Cartagena, Barranquilla en Santa Marta). De studie heeft betrekking op alle wijzen van vervoer (wegen, spoorwegen, riviervaart, pijpleidingen en luchtvaart) en heeft vooral tot doel de aanbeveling van een verbeterde transportcoördinatie alsook de identificatie van prioriteitsprojecten op transportgebied.

De studie, waaraan naast een tiental Colombiaanse experts, ongeveer 15 Nederlandse deskundigen zullen meewerken, zal vrijwel volledig in Colombia worden uitgevoerd en zal onder leiding staan van *Drs. E. H. Mulder*, Adjunct-Directeur en Hoofd van de „Overseas Projects Division“ van het NEI. Het onderzoek dat ca. 14 maanden zal duren, wordt aan Colombiaanse zijde gefinancierd door het Ministerie van Openbare Werken. De financiering van het buitenlandse valuta-aandeel geschiedt door de Dienst Internationale Technische Hulp van het Nederlandse Ministerie van Buitenlandse Zaken.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adreshandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f 78,00 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f 46,80 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies. (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekeningno. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f 2,50 (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekeningno. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Stichting

Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Balanced International Growth

Bedrijfs-Economisch Onderzoek

Economisch-Sociologisch Onderzoek

Economisch-Technisch Onderzoek

Vestigingspatronen

Macro-Economisch Onderzoek

Projectstudies Ontwikkelingslanden

Regionaal Onderzoek

Statistisch-Mathematisch Onderzoek

Transport-Economisch Onderzoek

Prijs- compensatie

Er zal dit jaar gestudeerd moeten worden op het prijscompensatie-systeem. Partijen bij het CAO-overleg in de industriële sector hebben zich daartoe verplicht. Zes maanden geleden werd de kwestie geboren.

Het voor 1973 gesloten Centraal Akkoord gaf een ruimte aan van 3,5% voor de initiële loonstijging. Gegeven de stijging van de sociale lasten betekende dit zonder meer slechts een zeer kleine reële stijging. Voor met name de confessionele industriebonden was dit aanleiding voor 1973, hun reeds jaren gekoesterde wens van centen in plaats van procenten nadrukkelijk in hun uitgangspunten op te nemen. De industriebond NVV nam deze gedachte niet gretig over, onder meer omdat zij zich realiseerde dat de procentuele sociale lastenstijging van 1973 zich slecht zou verdragen met louter centen. De industriebonden vonden elkaar op het haast politiek klinkende compromis van tenminste 2,5% in centen. Gegeven echter het feit, dat het salarisniveau van de laagstbetaalden in onze industriële bedrijven niet méér dan 20% à 25% onder het gemiddelde salaris ligt, leverde dit niet al te veel extra's voor die laagstbetaalden op en juist daarvoor vroeg het Centraal Akkoord extra aandacht.

Daarom moest aan de eis van „centen in plaats van procenten” een andere eis worden toegevoegd, namelijk een minimum in de prijscompensatie. Hierbij deden zich echter twee problemen voor. Enerzijds hadden de bonden te weinig inzicht in de salarisopbouw om zelf uit te kunnen rekenen wat zulk een vloer in de prijscompensatie zou gaan kosten, anderzijds was er het financieringsprobleem. De intelligentie van de industriebond NVV zorgde snel voor een passende oplossing: „Eis een maximum in de prijscompensatie bij f. 25.000 inkomen en laat de werkgevers dan maar uitrekenen, welk minimum hierbij hoort”.

De extra matiging van de hoogstbetaalden, als gevraagd door het Centraal Akkoord, zou hier meteen mee gegeven zijn. Zelfs vóór indiening van dit voorstel zullen er in vakbondskringen nog wel wat reserves tegenover de f. 25.000-grens zijn geweest. Lag deze niet veel te

laag? Een politiek (en dus ambitieus opgesteld) program als *Keerpunt 1972* sprak van f. 30.000; de premiegrens voor sociale verzekeringen was voor 1973 inmiddels al tot f. 32.500 geschoven enz. Deze bedenkingen konden echter worden weersproken met twee argumenten; namelijk, de grens moest wel laag liggen wilde er iets substantieels voor de laagstbetaalden uitkomen en bovendien het was toch maar voor één jaar.

Wat betreft de maxima, zoals die in de onderhandelingen kwamen te liggen, is het interessant vast te stellen, dat economisch gesproken aan geen enkele grens veel houvast was te ontleen. Sociaal-psychologisch lag het natuurlijk anders.

Wanneer individuele werkgevers, met hun inzichten over verhoudingen van inkomens en consumptiepakketten een grens van bijv. f. 60.000 denkbaar achten, dan kan men zich voorstellen, dat de lager betaalden f. 25.000 al een heel bedrag vonden. De grens, waarbij men meent dat een belangrijke „rand luxe” aanwezig is, verschilt kennelijk aanzienlijk.

Hoe dan ook, voor de vakbondsbestuurders voor wie het Centraal Akkoord moeilijk te verteren was, moet het een genoegen zijn geweest op onverwachte wijze toch nog de kans te krijgen een fundamentele kwestie als de ontwikkeling van de inkomensverdeling aan de orde te stellen. Discipline, goede coördinatie en zorgvuldige timing zouden voor de oogst zorgen. Het zaaien bleek echter gemakkelijker dan het oogsten.

Het pakket vakbondseisen en de presentatie ervan, werd door vrijwel alle georganiseerde werkgevers gezien als een bevestiging van hun opvatting, dat de bonden de vorig jaar door de industriebond NVV gestarte politiek van volstrekt vasthouden aan eigen standpunten voort wens te zetten. Het verloop van de bemiddelingspoging Kloos

bij de Hoogovens versterkte al of niet terecht deze opvatting.

Deze dimensie kreeg meer gestalte, doordat de coördinatie van de industriebonden via Dribergen de coördinatie bij de werkgevers uitlokte. Alle illusies van bekwame werkgevers-onderhandelaars, die er toch altijd „uitgekomen” waren met hun vakbondstegenspelers, werden ruw verstoord door het steeds weer terugkerende thema: „Dribergen locuta, causa finita”. Het werkgeversadagium werd: Heb geen angst voor onderhandelen, maar onderhandel niet uit angst voor stakingen. In deze sfeer kwam de poging Goudzwaard nog te vroeg. Partijen waren niet rijp. De Beleidsgroep Industriële Werkgevers ging functioneren; daarmee was de polarisatie compleet. Toen beide partijen hun illusies hadden verloren, bleek het bereiken van het compromis haast een anti-climax.

Bij de meeste gevechten zijn er twee verliezers. Wellicht zijn er mirabile dictu nu toch twee winnaars. De industriebonden, omdat zij het vraagstuk van prijscompensatie en de inkomensverdeling in het centrum van de publieke belangstelling hebben gekregen. De werkgevers, omdat zij er in zijn geslaagd duidelijk te verstaan te geven dat zij in een maatschappij, waarin zij medeverantwoordelijkheid dragen voor de cao's, niet kunnen en willen volstaan met het onder druk zonder meer accepteren van een vakbondsvoorstel.

Dat zulk een harde strijd is gevochten, zonder dat zij werd opgelost door een laten ontploffen van het Centraal Akkoord en een nieuwe golf van looninflatie mag een voordeel worden genoemd.

(Op verzoek van de heer Lubbers zij vermeld dat deze column twee weken geleden werd geschreven. Red.)

Jaarverslag 1972 van de Nederlandsche Bank

PROF. DR. P. KORTEWEG*

Met het verslag van De Nederlandsche Bank over 1972 ligt, naast het recente Centraal Economisch Plan 1973, weer een van de meest objectieve en uitvoerige documenten omtrent de financieel-economische situatie van Nederland ter tafel. Het beeld dat het Jaarverslag over 1972 oplevert kenmerkt zich door de volgende ontwikkelingen:

- aan de situatie van structurele overbestedingen kwam een voorlopig einde;
- het dieptepunt van de volumeconjunctuur en van de werkgelegenheid werd gepasseerd, zij het dat de werkloosheid zich op een vrij hoog peil stabiliseerde;
- de stijging van de lonen bleef onverminderd voortgaan en bleef ver uitgaan boven de groei van de arbeidsproductiviteit;
- de stijging van de prijzen accelereerde;
- de groei van de liquiditeitenmassa ging wederom ver uit boven de groei van de produktie.

Aan de hand van het Jaarverslag zal op de achtergronden van deze ontwikkelingen in hetgeen volgt wat nader worden ingegaan.

Voorlopig herstel evenwicht middelen en bestedingen

Over 1972 bedroeg de volumestijging van het nationale inkomen 5,5%, hetgeen een *verdubbeling* betekende van de groei over 1971. Anderzijds bedroeg de volumestijging van de nationale bestedingen exclusief voorraadvorming slechts 1,5%, hetgeen een *halvering* betekende van de groei over 1971. Deze ontwikkeling bracht een voorlopig herstel van het evenwicht tussen middelen en bestedingen, een evenwicht dat al sinds 1964 afwezig was ingevolge een hardnekkige overbesteding.

Het voorlopige einde van de overbesteding kwam tot uiting in een verbetering van de nationale spaarquote van 19% naar 20%, alsmede in een enorme verbetering van de lopende rekening der betalingsbalans. Deze sloeg om van een tekort (op transactiebasis) van ongeveer f. 0,9 mrd. over 1971 in een overschot van f. 3,4 mrd. in 1972. Hiermede beliep de voorraadvorming plus het surplus op de lopende rekening ruim 4% van het nationale inkomen. Daarmee werd na lange tijd eindelijk weer voldaan aan de 2,5-3%-norm die ter zake is gesteld met het oog op de normale voorraadvorming en de te verstrekken ontwikkelingshulp.

Overigens is het grote overschot op de lopende rekening niet zozeer toe te schrijven aan een toename van het uitvoervolume — de groei daarvan nam zelfs af — als wel aan een met de vertraagde groei van de nationale bestedingen samenhangende vertraging in de groei van het invoervolume en aan de ruilvoetwinst vanwege de relatieve stijging van het uitvoerprijspeil t.o.v. het invoerprijspeil.

Het achterblijven van de nationale bestedingen bij de groei van het nationale inkomen, hetgeen tot evenwichtsherstel leidde, deed zich voor bij nagenoeg alle bestedingscomponenten. Twee daarvan springen evenwel bijzonder in

het oog. Allereerst zijn er de investeringen in vaste bedrijfsactiva die naar volume een daling van 16% vertoonden en daarmee het conjuncturele dieptepunt van 1972 duidelijk markeerden. Vervolgens zijn er de eigen bestedingen van de overheid waarvan het volume met 2% daalde tegen een stijging van 3,5% in 1971.

Deze sterke teruggang van de eigenlijke overheidsbestedingen droeg in hoge mate bij tot een omvangrijke daling van het financieringstekort van de overheid van f. 4,5 mrd. in 1971 tot f. 2,8 mrd. in 1972. Deze daling, die bijna geheel voor rekening van het rijk kwam, weerspiegelt de stringente toepassing over 1972 van het trendmatige begrotingskader door de centrale overheid. Ruwweg gesteld resulteert toepassing van het trendmatige begrotingskader onder bepaalde voorwaarden in het constant blijven van het financieringstekort van de overheid als percentage van het nationale inkomen. De wenselijke omvang van dit relatief constante financieringstekort wordt bepaald aan de hand van het financieringsoverschot van de private sector en het gewenste overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans vanwege de gewenste te verstrekken ontwikkelingshulp. Het in dit kader gewenste financieringstekort van de gehele overheid kan op ongeveer 3% van het nationale inkomen worden gesteld.

Gedurende de jaren van overbesteding lag het feitelijke financieringstekort van de overheid op ruwweg 4,5% van het nationale inkomen. Eerst in 1972 bedroeg het tekort slechts 2% van het nationale inkomen. Daarmee heeft het begrotingsbeleid van de overheid essentieel bijgedragen tot het voorlopig einde van de overbesteding van de laatste jaren.

Dieptepunt van volumeconjunctuur en werkloosheid

Het jaar 1972 bracht, mede gezien de verwachtingen van het Centraal Planbureau voor 1973, een dieptepunt in vele uitingen van economische activiteit. Weliswaar herstelde zich de groei over het reële nationale inkomen, maar dat werd vooral teweeg gebracht door de inkomensvergroting vanwege een verbetering van de ruilvoet met het buitenland. Het netto nationale produkt groeide naar volume met 4% wederom minder snel dan in het voorafgaande jaar. De reële groei van de bestedingen in de collectieve sfeer bleef met 5% eveneens ten achter bij de groei van 7,5% over 1971. De bestedingen in de private sfeer daalden naar volume met 1,5% tegen een daling van 0,5% in 1971. De hoge groei van het volume der goederenexport van 11% — een toename die de groei van de wereldhandel overtrof — bleef niettemin ten achter bij de groei over 1971 en bij de stijging die gezien de conjunctuurfase over 1972 te verwachten was. De ge-

* De auteur is hoogleraar aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam.

registreerde arbeidsreserve steeg van 1,7% naar 2,9% van de afhankelijke beroepsbevolking, een recordhoogte sinds 1958.

Er zijn evenwel een aantal tekenen die erop wijzen dat het conjuncturele dieptepunt is gepasseerd. Mede door een constant blijvende beroepsbevolking stabiliseerde de werkloosheid zich in de loop van 1972. Verwacht mag echter worden dat de werkloosheid zich op een historisch gezien relatief hoog peil zal handhaven. Indicaties hiervoor zijn te vinden in de benuttingsgraad van de productiecapaciteit, die zich in 1972 op het zeer hoge peil van 1971 handhaafde. Voorts deed zich in 1972 een forse stijging van de arbeidsproductiviteit voor van 5,5%, een stijging die uitgaat boven die van het voorafgaande jaar en boven de reële groei van het nationale produkt. Beide ontwikkelingen wijzen erop dat de ondernemers conjuncturele overcapaciteit hebben afgesloten en naar verdere rationalisatie van de voortbrenging hebben gestreefd. Dit, en de al geruime tijd sterk toenemende diepte-investeringen doen een omvangrijker harde kern in de werkloosheid verwachten.

De stabilisatie van de werkloosheid en de stijging van de arbeidsproductiviteit zijn evenwel evenzo vele tekens dat het conjuncturele dieptepunt is gepasseerd. Daarvoor zijn meer aanwijzingen. De internationale conjunctuur onderging in de loop van 1972 een lichte verbetering. Het rationalisatiestreven van de ondernemingen bracht in 1972 een herstel van de winstmarges en van het rendement op geïnvesteerd bedrijfsvermogen. Op grond hiervan mag verwacht worden — en het Centraal Plan 1973 bevestigt het — dat de volumeconjunctuur in 1973 weer zal aantrekken, al mag op een sterke expansie niet worden gerekend.

De loon- en prijsinflatie

Bereikte de conjunctuur in reële termen in 1972 een dieptepunt, in nominale termen bereikte zij een nieuw hoogtepunt. De stijging van het bruto reële loon van de „modale” werknemer met 4,7% kon slechts worden gerealiseerd via een nominale stijging van de loonsom per werknemer van 12,5%. De reële stijging van het netto nationale inkomen met 5,5% kon slechts worden verkregen via een nominale stijging van het nationale inkomen met ruim 14%. De nominale loonstijging bleef daarmee op het niveau van de afgelopen jaren. De prijsstijging vertoonde een acceleratie. Zo stegen de prijzen van de gezinsconsumptie met 7,8% tegen 7,5% in 1971. Voorts accelereerde de prijsstijging van het bruto nationale produkt exclusief de loonsom van de overheid van 7% in 1971 tot 9% in 1972.

Wat is de verklaring voor deze loon- en prijsinflatie? De President noemt er twee: de zuigkracht van de overmatige vraag en de stuwkracht van omvangrijke kostenstijgingen. Volgens Dr. Zijlstra is de loon- en prijsinflatie in Nederland autonoom geworden, drijft op eigen kracht en veroorzaakt zichzelf. Enige kanttekeningen bij deze inflatieverklaring van de President lijken evenwel gewettigd.

Allereerst is daar het feit dat weliswaar het beslag van belastingen en sociale-verzekeringspremies op het nationale inkomen steeg met 1% naar 46,7%, maar het stijgingstempo van deze belastingen en sociale-verzekeringspremies daalde juist van 18% in 1971 tot 16,5% in 1972. Voorts zijn er de arbeidskosten per eenheid produkt, die door de sterk toegenomen arbeidsproductiviteit slechts met 6,5% stegen tegen 8,0% in 1971. Tenslotte is er de daling van het invoerprijspeil die in 1972 plaatsvond. Op grond van deze ontwikkelingen kan men op zijn minst concluderen dat de stuwkracht van de kostenstijgingen geen verklaring vormt voor de *acceleratie* van de prijsinflatie.

Moeilijk valt het ons ook om met Dr. Zijlstra de inflatie in Nederland als een *zuiver* voorbeeld van de *afwezigheid* van vraaginflatie te zien. De President heeft hier waarschijnlijk

op het oog dat 1972 gekenmerkt werd door een voorlopig herstel van evenwicht tussen middelen en bestedingen. Maar 1972 werd ook gekenmerkt door het feit dat de benuttingsgraad van de productiecapaciteit in dit recessieve jaar *niet* terugliep zoals verwacht mocht worden, maar zich handhaafde op een zeer hoog niveau. Dit duidt niet bepaald op een afwezigheid van de zuigkracht van de effectieve vraag.

De vraag is evenwel of de genoemde inflatieverklaringen een goede aansluiting geven op de verantwoordelijkheid ter zake en op het beleidsinstrumentarium van De Nederlandsche Bank 1). Dat de afname van de stijging van een aantal kostencomponenten niet tot een reductie van de prijsstijging leidde kwam, zo kan men zeggen, door het sterke herstel van de winstmarges. Maar deze winstmarges konden zich herstellen omdat het publiek bereid en in staat was de hogere prijzen te betalen. Men was daartoe in staat omdat van financieringsproblemen geen sprake was. De groei van de liquiditeitsmassa accelereerde van 8% in 1971 tot 12% in 1972, groeivoeten die steeds verder boven de produktstijging kwamen te liggen. Het aantrekkelijke van deze monetaristische beschouwingswijze van de inflatie is dat ze aansluit op de verantwoordelijkheden en op het beleidsinstrumentarium van De Nederlandsche Bank. Daarbij is het niet van belang of de liquiditeitsmassa al dan niet autonoom is; van belang is slechts dat de instrumenten van monetaire politiek autonoom zijn en geschikt om de liquiditeitsmassa te beheersen.

De bovenstaande opmerkingen laten onverlet het doorslaggevende belang van Dr. Zijlstra's onderscheid tussen de reële en de nominale component van de inflatie. Het gaat er om de inflatie een van zijn grondslagen te ontnemen door vooraf en in goed overleg de bruto reële loonstijging te *matigen* zodanig, dat deze a. niet uitgaat boven de voor ruilvoetverbeteringen gecorrigeerde stijging van de arbeidsproductiviteit, opdat redelijke winstmarges en een redelijk rendement op het geïnvesteerd bedrijfsvermogen gehandhaafd kan blijven, en b. in overeenstemming gebracht wordt met het gewenste stijgingstempo van het beslag van de collectieve sector op het nationale inkomen (i.c. de belasting- en premiedruk). Daarnaast moet de prijsinflatie, dus het zuiver nominaal opblazen van het gegeven reële resultaat, voorkomen c.q. *bestreden* worden door o.a. de liquiditeitsvoorziening op langere termijn met niet meer te laten toenemen dan overeenkomt met de groei van de productie.

De groei van de liquiditeitsmassa

Het is spijtig te moeten constateren dat de groei van de liquiditeitsvoorziening steeds verder uitgaat boven de groei van de productie. Het betreffende excès bedroeg in 1971 4,3% en in 1972 6%. Daar de nationale liquiditeitsquote — de hoeveelheid liquiditeiten per eenheid nationaal inkomen — zich op ruim 33% stabiliseerde, kwam het excès van liquiditeitsgroei boven de produktiegroei ten volle tot uiting in prijsstijgingen. De prijsstijging van het netto nationale inkomen bedroeg 9,7% in 1972 tegen 9% in 1971. Ook hier is weer een acceleratie zichtbaar. Hieruit blijkt dat bewaking en stabilisatie van de liquiditeitsquote onvoldoende is. Wat bewaakt moet worden is de liquiditeitsmassa, opdat deze op langere termijn niet met meer stijgt dan overeenkomt met de produktiegroei. Dan is althans een van de financieringsbronnen van prijsstijging — en verreweg de belangrijkste bron van de afgelopen 10 jaren — uitgeschakeld.

Voordat we de gevoerde bewakingspolitiek ter zake bespreken, dienen we eerst enig inzicht te krijgen in de mate

1) Zie M. W. Holtrop, The relative responsibilities of governments and central banks in controlling inflation, in: M. W. Holtrop, *Money in an open economy*, Leiden, 1972.

waarin buitenland, overheid, geldscheppend bankwezen en private sector tot de sterke groei van de liquiditeitenmassa hebben bijgedragen. Van de groei van de liquiditeitenmassa met 11,8% in 1972 zijn 7,7 punten van een procent toe te schrijven aan liquiditeitstoevoer uit het buitenland. Nagenoeg hetzelfde was het geval in 1971. Nu echter vormde een overschot op de lopende rekening van ruim f. 4 mrd. (op kasbasis) de hoofdbron tegen een tekort van f. 1,8 mrd. in 1971, terwijl in 1971 het kapitaalverkeer met het buitenland met een surplus van f. 1,9 mrd. de hoofdbron vormde, tegen een deficit van f. 1,8 mrd. in 1972.

Op zich genomen overtrof de toevloed van liquiditeiten uit het buitenland daarmee reeds de groei van de productie. Gegeven een regiem van vaste wisselkoersen is tegen de toevloed van liquiditeiten uit het buitenland uiteindelijk niet veel te doen. Wel kan men trachten deze toevloed te neutraliseren door binnenlands tot liquiditeitsvernietiging over te gaan. De overheid heeft hier, zoals ook bij het beëindigen van de overbesteding, een groot werk verricht. Door een sterke inkrimping van haar financieringstekort gekoppeld aan een omvangrijk beroep op de binnenlandse kapitaalmarkt wist zij voor f. 3,4 mrd. een liquiditeiten te vernietigen. Dat komt overeen met een daling van de liquiditeitenmassa uit dien hoofde van 8%.

Dat de liquiditeitenmassa toch met 11,8% steeg is met name toe te schrijven aan de korte kredietverlening van de geldscheppende instellingen aan de private sector alsmede aan het lange bedrijf van deze instellingen. Uit hoofde van deze activiteiten resulteerde een toename van de liquiditeitenmassa met 13,5%. Bleef de groei van de liquiditeitenmassa uit dien hoofde van 1969 tot en met 1971 beneden de groei-voet van de productie, in 1972 overtrof ze deze laatste met bijna 10%.

Nu kan De Nederlandsche Bank moeilijk verantwoordelijk worden gesteld voor de financiële uitkomsten van het gedrag van de overheid en — bij vaste wisselkoersen — van het verkeer met het buitenland. Maar de Bank is traditioneel wel verantwoordelijk voor de creatie van liquiditeiten via het korte en lange bedrijf van het geldscheppende bankwezen. En die creatie is in 1972 zichtbaar uit de hand gelopen.

Wat vormt daarvoor de verklaring? Allereerst is daar de opschorting, in maart 1972, van de kredietrestrictiemaatregelen en de beëindiging ervan in juli van dat jaar. Achteraf bezien — en dat is gemakkelijk praten — is deze opschorting wellicht toch te vroeg gekomen dan wel niet spoedig genoeg gevolgd door een adequate toepassing van het nieuwe systeem van indirecte kredietbeheersing. Dit systeem, dat slechts qua globale opzet bekend is, beoogt via verruiming of verkrapping van de liquiditeitspositie van het geldscheppend bankwezen invloed uit te oefenen op de creatie van liquiditeiten door dat bankwezen. De instrumenten daartoe zijn verplichte kas- en liquiditeitsreservepercentages, alsmede openmarkt-transacties. In september 1972 onttrok de Bank via openmarkt-verkopen voor korte tijd een gering bedrag van maximaal f. 8,4 mln. aan de geldmarkt. Maar voor een werkelijk effect sorterende openmarktpolitiek lijkt de openmarkt-portefeuille van De Nederlandsche Bank veel te klein. In 1972 werd ze zelfs tot nihil gereduceerd. Nog in datzelfde september ging de Bank over tot invoering van een zeer flexibele kasreserve-regeling. Op de geldscheppende instellingen werd een wekelijkse kasreserve-verplichting van toepassing, waarvan het maximum percentage eens per maand voor de eerstvolgende 4 of 5 weken wordt vastgesteld. Met dit instrument slaagde de Bank erin een behoorlijk deel van het geldmarktoverschot af te romen. Toch lijkt het tijdstip van toepassing te laat gekozen. Ook lijkt het instrument van de kasreserve-regelingen het niet goed zonder een ondersteunende en aanvullende openmarktpolitiek te kunnen stellen.

Ten tweede is er de door De Nederlandsche Bank gevoerde rentepolitiek. De Bank heeft getracht gedurende een deel van het jaar de *geldmarkttarieven* zo laag mogelijk te

houden om toevloed van speculatief buitenlands kapitaal te voorkomen. Daarin lijkt de Bank zeker geslaagd. Maar er is meer. Door de gevoerde rentepolitiek ontstonden grote verschillen tussen de zeer lage geldmarkttariefen en de overige binnenlandse rentetarieven. Hierdoor werd het voor het geldscheppende bankwezen gunstig op grote schaal korte uitzettingen om te zetten in lang overheidspapier. Op deze manier ontstond via het lange bedrijf een omvangrijke liquiditeitscreatie. Deze bedroeg f. 3,4 mrd., hetgeen op zich een groei van de binnenlandse liquiditeitenmassa van ongeveer 7% ten gevolge had.

Besluit

Vergelijkt men de jaren 1960-1966 met de jaren 1967-1972 dan blijkt dat de groei-voet van de liquiditeitenmassa gedurende de tweede periode gemiddeld veel verder uitgaat boven de productiegroei dan gedurende de eerste periode. Zoals we in het voorafgaande reeds bespraken is dit in versterkte mate het geval in 1972, met name als gevolg van een overmatige binnenlandse liquiditeitscreatie via het korte en lange bedrijf van het geldscheppende bankwezen. Het is in dit verband geenszins onze bedoeling te pleiten voor een scherpe terugbuiging op korte termijn van de groei der liquiditeitenmassa tot de groei van de productie. Dat zou onnodige en wellicht onaanvaardbare consequenties hebben voor productie en werkgelegenheid. Waar we slechts voor willen pleiten is dat voorkomen wordt dat de groei van de liquiditeitenmassa steeds verder uitgaat boven de productiegroei, alsmede dat geleidelijk getracht wordt de groei van beide grootheden dichter bij elkaar te brengen.

De vraag kan natuurlijk gesteld worden of in een zo open economie als de onze de liquiditeitenmassa überhaupt door de Centrale Bank beheerst kan worden. Onze indruk is van wel, en wel des te beter in het actuele geval van door de markt bepaalde wisselkoersen 2). Maar dan dient de openmarktportefeuille van de Bank wel een voldoende omvangrijke „massa de manoeuvre” te bevatten, zowel naar quantum als naar variëteit van het openmarkt-materiaal. Mocht de Bank in dit verband bijv. besluiten een politiek van liquiditeitspercentages i.p.v. kasreserve-percentages te gaan voeren, dan vormt kortlopende overheidsschuld nog wel openmarktpapier, maar voor openmarktoperaties is het onbruikbaar geworden.

Het wachten is nu op de nota waarin De Nederlandsche Bank uiteenzet hoe zij zich het systeem van indirecte kredietbeheersing in detail voorstelt en op welke wijze zij er uitwerking aan zal geven. Onze hoop is dat het systeem vooral waar het de reservevoorschriften betreft, zo simpel mogelijk zal zijn.

P. Korteweg

---

2) Zie: P. Korteweg, *Over de beheersbaarheid van de geldhoeveelheid in Nederland*, Haarlem, 1973.

RECTIFICATIE

Door een drukfout is bij het artikel van Prof. Dr. J. S. Cramer en Drs. G. M. Reekers, Het houderschap van liquiditeiten, *ESB* van 18 april jl., voetnoot 1 weggevalen. Deze voetnoot gaf de verwijzing naar de publikatie waarin het volledige verslag verscheen van het onderzoek der auteurs. De voetnoot luidde: *Het houderschap van de liquiditeiten in Nederland*, NIBE, Amsterdam, 1972.

Leemte in de nieuwe Wet op de Jaarrekening

Nu het seizoen van jaarverslagen en vergaderingen van aandeelhouders weer is begonnen, is het interessant om te wijzen op een leemte in de Wet op de Jaarrekening. Hiertoe laten we eerst enkele belangrijke gedeelten uit artikelen uit het Wetboek van Koophandel volgen. Artikel 42 komt voornamelijk hierop neer:

„Jaarlijks binnen vijf maanden na afloop van het boekjaar der vennootschap, worden door het bestuur een balans en een verlies- en winstrekening opgemaakt, die aan de algemene vergadering van aandeelhouders worden overgelegd. De balans en de verlies- en winstrekening met toelichting worden vastgesteld door de algemene vergadering, tenzij deze bevoegdheid krachtens de wet of de akte van oprichting toekomt aan de raad van commissarissen. In dat geval behoeven deze stukken echter de goedkeuring van de algemene vergadering van aandeelhouders”.

Artikel 42 a zegt in het kort: „De algemene vergadering moet een deskundige (registeraccountant) benoemen, die de balans en verlies- en winstrekening moet onderzoeken”.

De essentie van artikel 42 b is:

„Vanaf de dag der oproeping tot de algemene vergadering moeten de jaarstukken ten kantore der NV voor de aandeelhoud(er)(ster) ter inzage liggen”.

Artikel 42 c zegt in het kort: „Na vaststelling der jaarstukken door de algemene vergadering moeten deze binnen acht dagen bij het Handelsregister voor een ieder ter inzage worden gelegd”.

Artikel 43 a, eigenlijk behorende bij artikel 42, luidt vervolgens:

„1. Jaarlijks wordt ten minste één algemene vergadering gehouden.

2. Wanneer bij de akte van oprichting een kortere termijn niet is gesteld, wordt de jaarvergadering gehouden binnen zes maanden na afloop van het boekjaar der vennootschap”.

Niet naleving van de artikelen 42 t/m 42c is een economisch delict en is dus strafbaar. Het niet houden van de a.v.a. (algemene vergadering van aandeelhouders) binnen zes maanden na afloop van het boekjaar (art. 43c) is echter géén economisch delict en is dus niet strafbaar.

De aandachtige lezer zal in artikel 42 hebben gelezen, dat de jaarcijfers overgelegd moeten worden aan de a.v.a. Echter, en hier wringt de schoen, zolang er geen a.v.a. wordt gehouden, kunnen er geen jaarcijfers worden overgelegd. Men hoeft en kan geen jaarstukken ter inzage leggen aan de aandeelhouders (art. 42b) en men hoeft en kan ook geen jaarstukken bij het handelsregister ter inzage leggen (art. 42c).

Deze merkwaardige wettelijke gang van zaken onderzochten wij bij ons geschil met de Exploitatie Maatschappij Scheveningen. Omdat de EMS haar aandeelhouders onverantwoord lang liet wachten op de jaarstukken van 1971, dienden wij een aanklacht in bij het Openbaar Ministerie te Den Haag. De economische controledienst van het OM kwam tot de conclusie dat de aandeelhouders niets tegen de EMS konden ondernemen, omdat overtreding van artikel 43c niet strafbaar is. Naar onze mening is dit een duidelijk hiaat in de wet. Het OM wees er echter op dat met behulp van artikel 43e

toch nog een mogelijkheid aanwezig is iets te ondernemen. Dit artikel geeft aan:

„Dat iedere aandeelhouder door de president van de rechtbank kan worden gemachtigd zelf een vergadering te doen houden, indien zij, die daartoe bevoegd zijn, in gebreke zijn gebleven een a.v.a. te doen houden”.

Dit artikel houdt in dat er een civiele procedure zou moeten worden gevoerd; een tijdrovende en kostbare geschiedenis. Desondanks werd deze zaak doorgezet en toen onze advocaat voor de tweede maal de EMS sommeerde direct een a.v.a. uit te schrijven, daar er anders een kort geding zou volgen, ging de EMS door de knieën en kondigde de a.v.a. aan op 28 december 1972 (bijna een geheel jaar na afloop van het boekjaar).

Het uiteindelijk uitgebrachte jaarverslag van EMS, dat verschillende vaagheden bevatte, was op verschillende punten in strijd met de Wet op de Jaarrekening. Zo was bijv. niet vermeld welke vennootschappen waren geconsolideerd en ontbraken namen van personen, die in de Stichting Prioriteit zitting hebben. De jaarvergadering gaf hierover géén opheldering. Ook voor deze problemen bestaat een laatste strohalm en wel de Ondernemingskamer te Amsterdam. Dit vereist echter weer een civiele procedure.

De eerste zin van artikel 31 van de Wet op de Jaarrekening luidt nl.:

„Iedere belanghebbende die van oordeel is dat de jaarrekening van een onderneming niet beantwoordt aan hetgeen daaromtrent in deze wet is bepaald, kan die onderneming dagvaarden en van haar in rechte vorderen haar jaarrekening in te richten overeenkomstig bij rechterlijk bevel te geven aanwijzingen”.

Deze rechtsvordering moet volgens artikel 33 van dezelfde wet binnen twee maanden na vaststelling of goedkeuring van de jaarstukken worden ingesteld. De Ondernemingskamer is bevoegd dwingende aanwijzingen te geven voor het opmaken van toekomstige jaarrekeningen, terwijl de jaarrekening die aan het geschil ten grondslag ligt kan worden vernietigd. Hoewel de gevolgen van de vernietiging beperkt kunnen worden, zal de Ondernemingskamer opdracht geven een nieuwe jaarrekening op te maken. Niet opvolging is een economisch delict en is dus strafbaar.

Terugkomende tot het praktijkgeval bij de EMS betekende dit dat de EMS door de Ondernemingskamer veroordeeld had kunnen worden tot het uitbrengen van een nieuwe jaarrekening. Nadat een van de commissarissen er echter op had gewezen dat dit de EMS (dus de aandeelhouders) f. 30.000 zou kosten en het werkelijk belang voor aandeelhouders gering zou zijn, zijn geen verdere stappen ondernomen.

Uit dit alles blijkt, dat de nieuwe wet duidelijk mankementen voor de aandeelhouders vertoont, waardoor deze in voorkomende gevallen zijn overgeleverd aan de willekeur van directie en bestuur. Het heeft vele jaren geduurd voordat we deze wet kregen; het zal ook vele jaren duren voordat de mankementen zijn verholpen.

E. C. M. Reintjens*

* De auteur is assurantie- en beleggingsadviseur.

Stuurt Nederland reeds aan op een stationaire bevolking?

A. C. DE GOEDEREN*

Reeds sinds 1964, toen een maximum van 250.914 werd bereikt, doet zich in Nederland een geleidelijke daling van het jaarlijkse aantal levend geboren voor, terwijl in verband met het procreatief actief worden van de naoorlogse geboortegolf juist een verdere stijging mocht worden verwacht. Met uitzondering van het jaar 1969 was het aantal geborenen elk jaar weer lager dan het voorafgaande. 1971 vormde een voorlopig naoorlogs laagterecord met 227.180 geborenen, maar in 1972 was het aantal geborenen weer aanzienlijk lager: 214.286.

Hoe opmerkelijk deze cijfers zijn blijkt bijv. als men ze vergelijkt met de laatste gepubliceerde prognose van het CBS 1) uit 1971. Deze geeft voor 1971 en 1972 aantallen van resp. 248.000 en 254.000. De werkelijkheid blijft daar resp. 21.000 en 40.000 onder 2).

In de figuren 1a-1d zijn, beginnend met 1956, de jaarlijkse aantallen levendgeborenen weergegeven, gespecificeerd naar rangnummer van de geboorte uit de moeder en (totaal gearceerde kolommetjes). De geheel zwarte gedeelten van de gearceerde kolommen corresponderen in figuur 1c met de aantallen als derde geborenen; in figuur 1d met de aantallen overledenen. De blanke kolommen duiden de aantallen geborenen aan, vereist voor stationair worden van de bevolking, zoals bepaald volgens een in de loop van deze beschouwing te verduidelijken methode.

Karakteristiek voor het beeld dat deze figuren tonen is dat de opgetreden daling van het aantal geborenen vóór 1970 geheel op rekening kwam van de als derde en hoger geborenen. De in die periode gelijktijdig opgetreden stijging van de aantallen als eerste en als tweede geborenen werd door de spectaculaire daling van de aantallen als derde en hoger geborenen — van ca. 100.000 tot ca. 47.000 in minder dan tien jaar — meer dan gecompenseerd.

Daling van de vruchtbaarheid

De opgetreden daling van de vruchtbaarheid is zo aanzienlijk dat men zich begint af te vragen of het peil reeds bereikt is dat uitzicht geeft op een op den duur stationair wordende bevolking. J. Buys 3) bijv. meent dat dit peil reeds in 1970/1971 werd bereikt. Hij geeft echter niet aan hoe hij tot deze slotsom komt. J. H. E. Verkade 4) beredeneert dat de vruchtbaarheid reeds sinds 1965 beneden het voor loutere reproductie van de generaties vereiste peil ligt. De daarbij toegepaste benadering, waarop hier niet zal worden ingegaan, is echter aantoonbaar onjuist.

Dit artikel heeft in de eerste plaats ten doel enig licht te werpen op de vraag hoe wij er in Nederland thans voorstaan: blijft ons aantal stijgen, worden we stationair of is in feite de grondslag al gelegd voor een toekomstige afneming van de bevolking.

De meest gebruikelijke vruchtbaarheidsindicator is de z.g. netto vervangingsfactor. (Het veelvuldig gehanteerde „geboortecijfer” — het aantal per kalenderjaar levend geboren-

per 1.000 inwoners — is ongeschikt omdat de toevallige leeftijdsopbouw van de bevolking daarin sterk meespeelt). De netto vervangingsfactor is 1 als gemiddeld elke vrouw die de vruchtbare leeftijd heeft bereikt precies één dochter krijgt die op haar beurt ook weer de vruchtbare leeftijd zal bereiken. In dat geval moet de bevolking — afgezien van migratie — op den duur stationair worden. Rekening houdend met de sterftekans van een pasgeboren meisje en het aandeel meisjes op het totale aantal geboorten (iets minder dan de helft) betekent een netto vervangingsfactor = 1, een gemiddeld kindertal per vrouw 5) van 2,10.

Nu is het gemiddelde kindertal per vrouw strikt genomen slechts te bepalen voor groepen vrouwen die de vruchtbare periode reeds achter de rug hebben. Om in de momentane situatie inzicht te krijgen kan men deze groep natuurlijk niet gebruiken. De netto vervangingsfactor wordt dan ook op een andere manier berekend. Per kalenderjaar wordt de som bepaald van een reeks breuken (de éénjarige leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers), waarvan de teller wordt gevormd door het aantal geborenen uit moeders van één bepaalde leeftijd en de noemer door het aantal vrouwen van die leeftijd. De som vormt het algemene vruchtbaarheidscijfer (V) voor het betreffende jaar. Het zou mogen worden opgevat als het uiteindelijke kindertal per vrouw, waarop wordt aangestuurd, indien de verdeling der geboorten over de leeftijdsgroepen van jaar tot jaar nagenoeg onveranderlijk zou zijn, terwijl bovendien het algemene vruchtbaarheidscijfer zelf van jaar tot jaar slechts geringe schommelingen zou ondergaan. Als aan deze voorwaarden niet is voldaan dient het algemene vruchtbaarheidscijfer met veel reserve te worden gebruikt. Hetzelfde geldt voor de netto vervangingsfactor, die men berekent door het algemene vruchtbaarheidscijfer te delen door het reeds genoemde getal 2,10.

Ter oriëntatie zijn in tabel I een aantal door mijzelf berekende cijfers betreffende de vruchtbaarheid over de jaren

*) De auteur dankt Drs. J. C. van den Brekel, hoofd Hoofdafdeling Bevolkingsstatistiek van het CBS, voor zijn opmerkingen en suggesties n.a.v. het eerste concept van dit artikel.

1) CBS, *Berekeningen omtrent de toekomstige bevolkingsgroei in Nederland in de periode 1970-2000*, Staatsuitgeverij, 1971.

2) Voor een beschouwing hierover zij verwezen naar: J. C. van den Brekel, De consequentie van de versnelde geboortedaling in 1971 voor berekeningen omtrent het toekomstig bevolkingsverloop, *Maandstatistiek van bevolking en volksgezondheid*, CBS, september 1972.

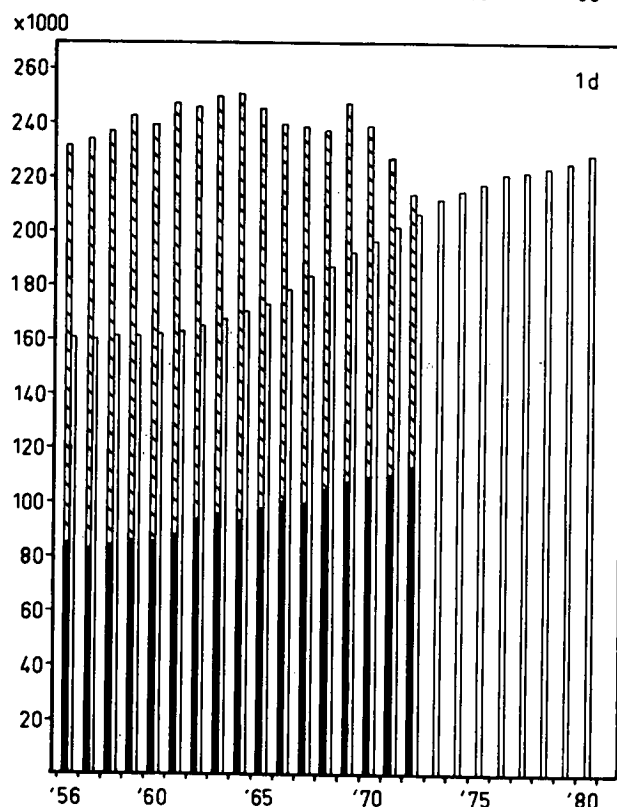
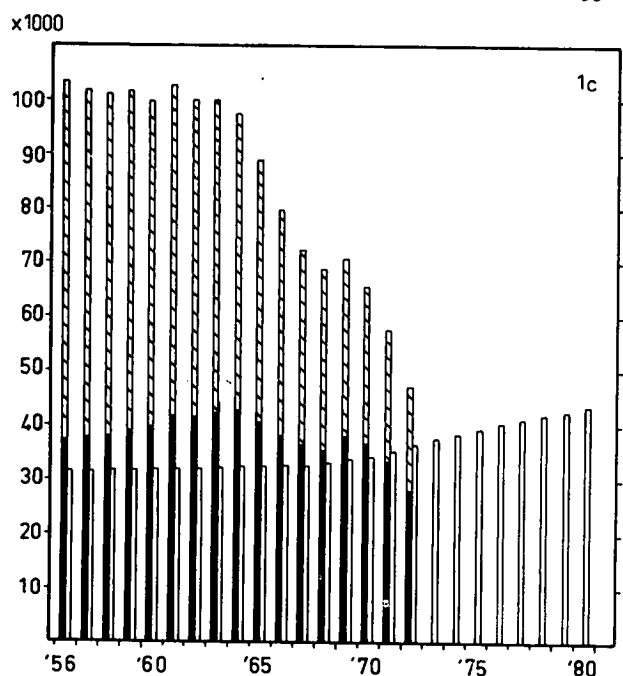
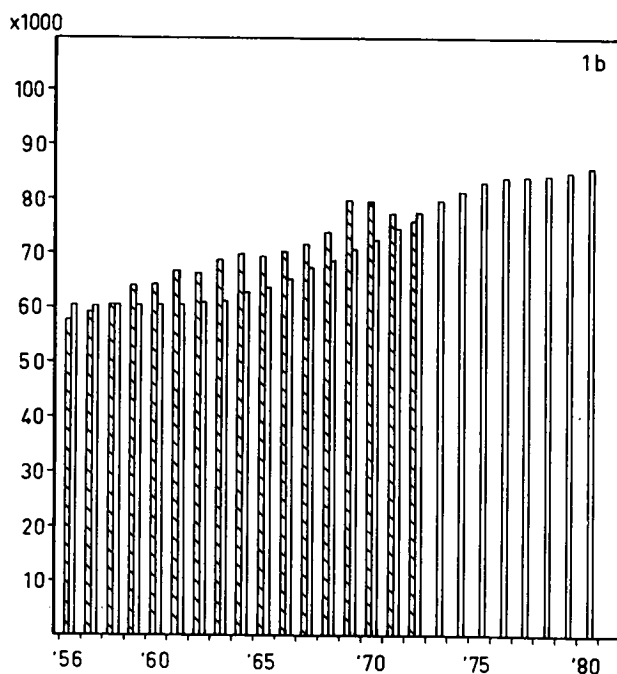
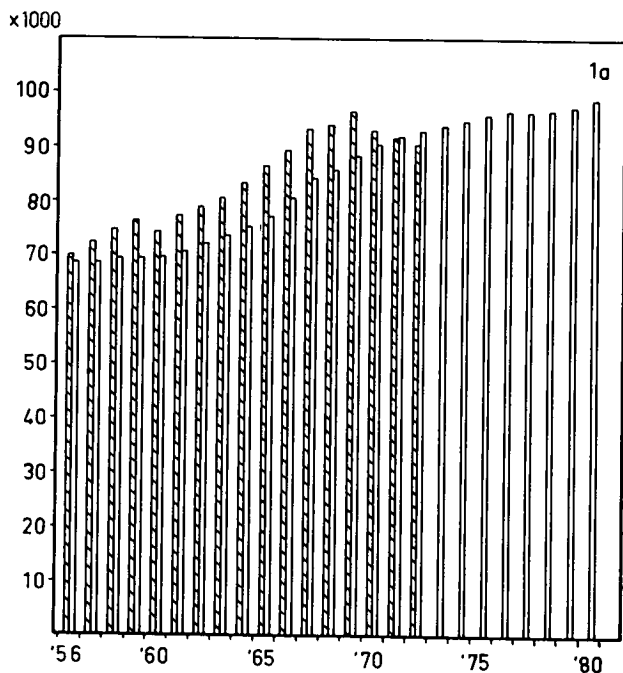
3) J. Buys, *Bevolkingsgroei en bevolkingsprognoses in Nederland*, *ESB*, 1 november 1972.

4) J. H. E. Verkade, o.a.: In 2000 veel minder Nederlanders dan verwacht, *NRC-Handelsblad*, 8 juli 1972, en: Vijftien miljoen inwoners haalt Nederland niet, *Eindhovens Dagblad*, 23 november 1972.

5) Er wordt met enige nadruk op gewezen, dat inderdaad is bedoeld: gemiddeld per vrouw; dus niet per gezin, per vrouw-die-kindereen-krijgt, of per vrouw-die-een-eerste-huwelijk-aangaat-vóór-haar-50e-verjaardag. In dit artikel worden alle met huwen samenhangende grootheden buiten beschouwing gelaten. Zij zijn in het kader van de toegepaste beschouwingswijze overbodig en irrelevant.

Figuren 1a-1d. Aantallen levendgeborenen per kalenderjaar (figuur 1a, als eerste-; figuur 1b, als tweede-; figuur 1c, als derde en hoger uit de moeder; figuur 1d, in totaal per jaar). Gearceerd: zoals waargenomen; blank: zoals vereist voor stationair worden van de bevolking. De geheel zwarte gedeelten van de gearceerde kolommen corresponderen in figuur 1c met de aantallen als derde geboren; in figuur 1d met de aantallen overledenen

Tabel 1. Vruchtbaarheidscijfers

Jaar	1	2	3	4	5	6
	v_1	v_2	v_{3+}	V	$\frac{V}{2,10}$	N.v.F. CBS
1956	0,91	0,76	1,37	3,02	1,44	1,42
1957	0,94	0,78	1,36	3,08	1,47	1,44
1958	0,96	0,79	1,34	3,09	1,47	1,45
1959	0,98	0,84	1,34	3,16	1,50	1,49
1960	0,95	0,84	1,32	3,11	1,48	1,46
1961	0,97	0,87	1,35	3,20	1,52	1,52
1962	0,97	0,86	1,31	3,15	1,50	1,50
1963	0,99	0,89	1,31	3,19	1,52	1,50
1964	0,98	0,88	1,26	3,12	1,49	1,49
1965	1,00	0,86	1,15	3,01	1,44	1,43
1966	0,98	0,85	1,02	2,86	1,36	1,38
1967	0,99	0,84	0,93	2,76	1,31	1,33
1968	0,98	0,85	0,87	2,69	1,28	1,29
1969	0,97	0,89	0,87	2,74	1,31	1,30
1970	0,92	0,87	0,80	2,59	1,23	1,22
1971	0,89	0,82	0,68	2,38	1,14	
1972	0,86	0,77	0,54	2,18	1,04	

1956-1972 samengebracht. Niet alleen de algemene vruchtbaarheidscijfers zijn opgenomen, maar ook de deelvruchtbaarheidscijfers gespecificeerd naar rangnummer van de geboorte uit de moeder. De kolommen 1, 2 en 3 bevatten deelvruchtbaarheidscijfers, resp. met betrekking tot als eerst geboren (v_1), als tweede geboren (v_2) en als derde en hoger geboren (v_{3+}). Kolom 4 bevat de totalen van de kolommen 1 - 3, dus de algemene vruchtbaarheidscijfers (V). Kolom 5 bevat waarden van de netto vervangingsfactor, berekend door de overeenkomstige getallen uit kolom 4 te delen door 2,10. Kolom 6 bevat ter vergelijking waarden

van de netto vervangingsfactor, zoals op een meer gespecificeerde wijze berekend door het CBS 6).

Is de netto vervangingsfactor indicatief?

De vraag rijst nu in hoeverre de gevonden algemene vruchtbaarheidscijfers en de daaruit afgeleide waarde van de netto vervangingsfactor daadwerkelijk indicatief zijn voor het gemiddelde kindertal per vrouw waarop in het betreffende jaar werd aangestuurd. Om te beginnen is niet voldaan aan de voorwaarde dat de gevonden waarden van jaar tot jaar slechts geringe schommelingen vertonen. Er is, integendeel, na 1963 sprake van een bijna ononderbroken daling. Daaruit mag echter wel worden geconcludeerd dat de huidige, verhoudingsgewijs lage cijfers niet in betekende mate aan incidenteel uitstellen van eens toch plaatsvindende geboorten zijn toe te schrijven.

Aan de andere voorwaarde, gelijk blijven van de verdeling der geboorten over de leeftijds-groepen vrouwen, wordt over de gehele onderzochte periode bij voortdurend niet voldaan. Ter adstructie wordt verwezen naar de figuren 2a-2c, waarin de procentuele verdeling van de vruchtbaarheid over verschillende leeftijds-groepen van vrouwen is weergegeven, resp. voor als eerste-, als tweede- en als derde of hoger geborenen. In alle drie categorieën blijkt sinds 1956 een voortdurende verschuiving van de geboorten naar jongere leeftijdsgroepen op te treden. De door optelling van de leeftijds-specifieke vruchtbaarheidscijfers gevonden (deel) vruchtbaarheidscijfers geven bijgevolg steeds een onjuiste — meestal een te hoge — indruk van de momentane tendens voor het gemiddelde uiteindelijke kindertal per vrouw.

Een verschuiving van de geboorten naar lagere leeftijden kan een gevolg zijn van gemiddeld steeds eerder stoppen met kinderen krijgen. Dan moet tevens het betreffende deel-vruchtbaarheidscijfer dalen. Deze verklaring is ten dele van toepassing bij de als derde en hoger geborenen, maar niet bij de als eerste en als tweede geborenen, waarbij de vruchtbaarheidscijfers pas na 1969 wat zijn gedaald (zie tabel 1). Bij de laatst genoemde categorieën echter is de verschuiving naar de jongere leeftijdsgroepen een gevolg van, wat men zou kunnen omschrijven als het voor haar beurt gaan van een deel van de vrouwen, terwijl de rest haar normale programma afwerkt. Per jaar vindt dan een aantal geboorten plaats die bij gelijk blijven van de verdeling van de geboorten over de leeftijds-groepen pas in het volgende jaar zouden thuishoren.

Heel globaal betekent een verlaging door deze oorzaak van het gewogen gemiddelde van de leeftijden van de moeders met 0,1 jaar een verhoging van het betreffende vruchtbaarheidscijfer met 10%. Nu is het gewogen gemiddelde van de leeftijden van de moeders bij de geboorte van het eerste kind gedaald van 25,56 jaar in 1956 tot 24,08 jaar in 1971 (- 1,48 jaar) (zie tabel 2). De overeenkomstige cijfers voor

Tabel 2. Gewogen gemiddelden van de leeftijden der moeders bij de geboorte van het n^e kind, in 1956 en 1971, in jaren.

n =	1	2	3	4	5	6	7	8 en hoger
1956	25,56	28,73	31,31	33,20	34,80	36,05	37,09	39,34
1971	24,08	27,49	30,62	33,11	35,12	36,45	37,95	39,57
Afname	1,48	1,24	0,69	0,09	-0,32	-0,40	-0,86	-0,23

tweede kinderen zijn: 28,73 jaar in 1956 en 27,49 jaar in 1971 (- 1,24 jaar). Bijgevolg zullen de gemiddeld over deze periode uit optelling van leeftijds-specifieke vruchtbaarheidscijfers gevonden v₁ en v₂ gemiddeld een te hoge indruk geven van de aantallen eerste, resp. tweede kinderen die uiteindelijk gemiddeld per vrouw geboren zullen worden. Hieruit volgt dat ook de op de boven aangeduide wijze berekende V gemiddeld een te hoge indruk geeft van het gemiddelde kin-

Een bittere pil

De geneesmiddelenindustrie is en blijft een fascinerende bedrijfstak. Enige jaren geleden wist Professor Pen ons al op de hem eigen schilderachtige wijze het een en ander te vertellen over de bevindingen van een Amerikaanse senaatscommissie ten aanzien van het geneesmiddel prednison 1). Thans zijn er, zoals blijkt uit een artikel in The Economist van 14 april, zenuwslappende tijden aangebroken voor de Engelse tak van La Roche, een fabrikant van kalmerende middelen, die ook op de Nederlandse markt een belangrijke rol speelt.

La Roche, verbonden aan de Zwitserse groep Hoffmann-La Roche, leverde in Engeland tranquilizers aan de National Health Service, de nationale gezondheidsdienst. Door een octrooi bezat La Roche in feite een monopolie. De ambtenaren vonden dat de overheid al jarenlang veel te veel voor de zenuwpillen moest betalen en daarom ging de „Monopolies Commission” de zaak maar eens onderzoeken.

De gevolgen van dit onderzoek betekenen voor La Roche een bittere pil. Zo bleek dat La Roche voor de inkoop van bepaalde ingrediënten, waarvan de kostprijs ongeveer 9 pond bedroeg, aan de Zwitserse moedermaatschappij ca. 370 pond betaalde. Het gevolg was dat het pillenprijspeil zo'n 75% te hoog kwam te liggen.

De Engelse commissie kon dit zo natuurlijke streven naar maximale winst maar matig waarderen. De maatschappij, die in eerste instantie de prijzen zelf al iets had verlaagd, moet nu de prijzen nogmaals met 50 à 60% verlagen. Bovendien zal zij nog een overwinst van vele miljoenen moeten terugbetalen. En voor alle zekerheid is ook nog maar even een licentie aan een paar Engelse maatschappijen verleend.

Wim Franckena

1) Zie „Even naar de farmacie” in *Economische Actualiteiten*, blz. 160, Aula nr. 334.

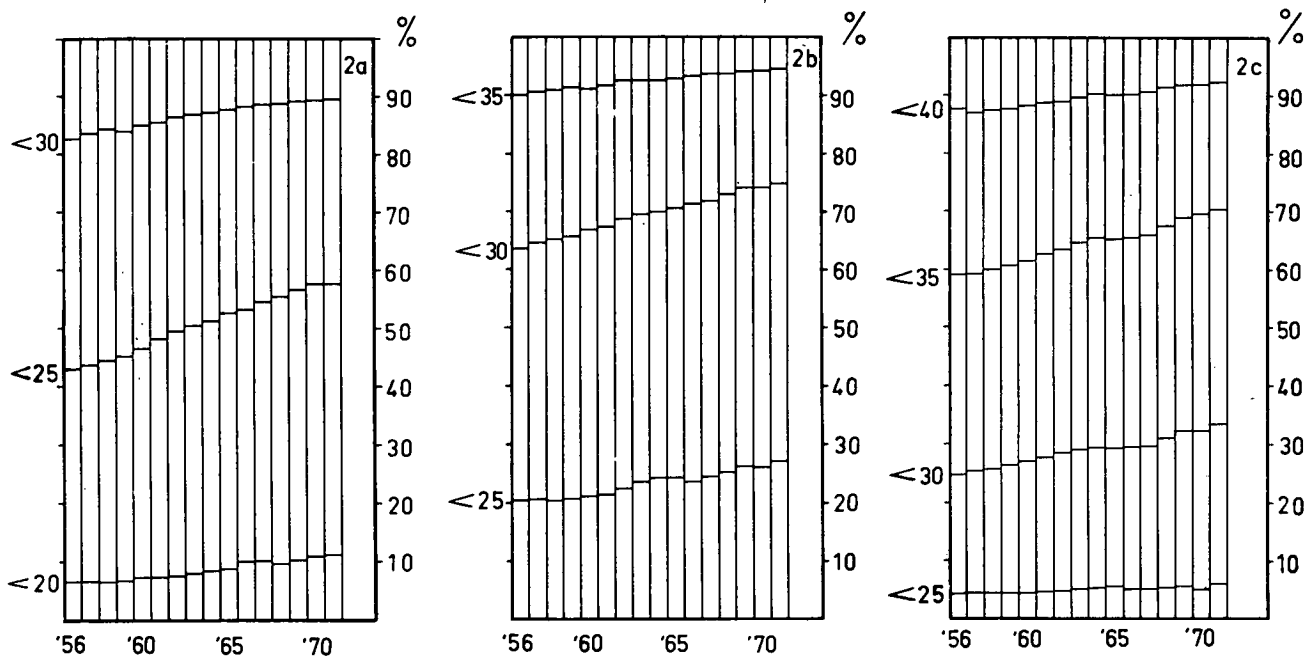
dertal per vrouw, waarop in de betreffende jaren wordt aangestuurd.

Om een juiste indruk te krijgen moet op de cijfers uit tabel 1 een correctie worden toegepast. Deze correctie kan op de volgende twee manieren worden benaderd.

a. Er is al op gewezen dat een daling van de gemiddelde leeftijd van de moeders bij de geboorte van het n^e kind met 0,1 jaar heel globaal een verhoging van het betreffende vruchtbaarheidscijfer met 10% veroorzaakt. Gebruikmakend van de reeds aangehaalde cijfers betreffende het gewogen gemiddelde van de leeftijden der moeders (tabel 2) vinden we bij de als eerste geborenen tussen 1956 en 1971 een gemiddelde jaarlijkse daling van de leeftijd der moeders met 0,099 jaar. Bij de als tweede geborenen is deze daling 0,083 jaar. Het gemiddelde over de jaren 1957-1971 van de factoren v₁ en v₂ bedraagt 0,965, resp. 0,848. Deelt men deze getallen door 1,099, resp. 1,083, dan vindt men de uitkomsten 0,88, resp. 0,78, welke, volgens deze

6) De waarden uit de kolommen 1 - 5 van tabel 1 werden door mijzelf berekend. Dit geschiedde noodgedwongen op basis van door het CBS gepubliceerde gegevens betreffende vijfjarige- in plaats van éénjarige leeftijdsgroepen. De laatste zijn helaas niet in een dusdanige vorm beschikbaar dat deelvruchtbaarheidscijfers, gespecificeerd naar rangnummer van de geboorten, daaruit kunnen worden afgeleid. Deze werkwijze verklaart ten dele de, overigens geringe, verschillen tussen de overeenkomstige waarden van de netto vervangingsfactor in de kolommen 5 en 6. (Deels zijn ze ook toe te schrijven aan het feit, dat aanvankelijk als noemer een wat groter getal dan 2,1 gold).

Figuren 2a-2c. Procentuele verdeling van de vruchtbaarheid naar leeftijdsgroep van de moeder per kalenderjaar (figuur 2a, als eerste-; figuur 2b, als tweede-; figuur 2c, als derde en hoger geboren).

correctiebenadering, zijn op te vatten als de meest waarschijnlijke uiteindelijke aantallen eerste, resp. tweede kinderen gemiddeld per vrouw, waarop in de beschouwde periode gemiddeld werd aangestuurd.

b. De andere methode berust op het nagaan van de reeds gerealiseerde deelvruchtbaarheid met betrekking tot eerste en tweede kinderen van groepen vrouwen van ongeveer gelijke leeftijd (geboorte-cohorten), die het belangrijkste deel van de vruchtbare periode voor eerste en tweede kinderen reeds achter de rug hebben. Een vrij nauwkeurige schatting van de uiteindelijke vruchtbaarheid van elk cohort kan dan worden verkregen door de nog te verwachten restvruchtbaarheid te schatten (op grond van de gerealiseerde vruchtbaarheid in de betrokken leeftijden van oudere cohorten) en bij de reeds gerealiseerde op te tellen.

Deze methode stuit helaas op moeilijkheden omdat het CBS geen éénjarige leeftijds-specifieke vruchtbaarheidscijfers gespecificeerd naar rangnummer van de geboorten berekent, althans niet publiceert. Men is daardoor aangewezen op de wel naar rangnummer gespecificeerde jaartabellen van aantallen geboren per vijfjarige leeftijdsgroep enerzijds en de totale aantallen geboren per kalenderjaar gespecificeerd naar éénjarige leeftijdsgroepen anderzijds. Uit deze beide bronnen en de jaarlijks gepubliceerde verdeling van de (vrouwelijke) bevolking naar leeftijd kunnen de voor het berekenen van de reeds gerealiseerde vruchtbaarheid naar rangnummer per cohort benodigde, naar rangnummer van de geboorten gespecificeerde éénjarige leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers met enige moeite wel worden gereconstrueerd. Maar de grootst mogelijke nauwkeurigheid wordt aldus natuurlijk niet bereikt.

Op de geschetste wijze verkreeg ik voor de waarschijnlijke uiteindelijke vruchtbaarheid per cohort aan als eerste geboren (v_1) en als tweede geboren (v_2) de in tabel 3 vermelde uitkomsten. De uitkomsten met betrekking tot de jongste cohorten zullen over het algemeen iets te hoog zijn omdat bij het schatten van de na 1971 nog te verwachten restvruchtbaarheid geen rekening is gehouden met een — waarschijnlijke — verdere daling van de vruchtbaarheid in de leeftijden boven 30 jaar.

Kenmerkend voor het beeld dat de uitkomsten volgens tabel 3 tonen is:

Tabel 3. Waarschijnlijke uiteindelijke vruchtbaarheid aan als eerste geboren (v_1) en als tweede geboren (v_2) per vrouw die de vruchtbare leeftijd heeft bereikt, naar cohort

	Cohort van vrouwen geboren in:										
	28/29	29/30	30/31	31/32	32/33	33/34	34/35	35/36	36/37	37/38	38/39
v_1	0,858	0,854	0,871	0,868	0,872	0,878	0,886	0,887	0,897	0,896	0,893
v_2	0,741	0,750	0,762	0,768	0,772	0,782	0,789	0,791			
$v_2 : v_1$	0,864	0,878	0,875	0,885	0,885	0,890	0,890	0,891			

- Het gemiddelde van de uitkomsten voor v_1 en v_2 bedraagt resp. 0,88 en 0,77; deze gemiddelden tonen opmerkelijke overeenstemming met die gevonden met methode a, te weten resp. 0,88 en 0,78;
- de uitkomsten voor v_1 en v_2 nemen zeer geleidelijk toe naarmate het betrokken cohort jonger is (doch sterker dan verklaarbaar is uit een mogelijk te hoge schatting van de restvruchtbaarheid); er treedt echter stabilisatie op rond de uitkomsten 0,89 voor als eerste- en 0,79 voor als tweede geboren;
- van cohort tot cohort blijkt de verhouding tussen de uitkomsten voor v_2 en v_1 opmerkelijk constant op omstreeks 0,89.

„Norm"-vruchtbaarheidscijfer

Dit resultaat, dat de uiteindelijke gemiddelde aantallen eerste- en tweede kinderen per vrouw vooralsnog bij benadering als constanten op te vatten zijn, is van grote betekenis voor de evaluatie van de vruchtbaarheid aan als derde en hoger geboren met het oog op de vraag of Nederland al dan niet reeds aanstuurt op een stationaire bevolking. We kunnen nu immers, onafhankelijk van de waargenomen jaarlijkse vruchtbaarheidscijfers, die sterk beïnvloed kunnen zijn door tendensen tot vervroeging of uitstel van geboorten, de vruchtbaarheid aan als eerste- en als tweede geboren *a priori* stellen op $0,89 + 0,79 = 1,68$, met een waarschijnlijke fout tussen $\pm 0,02$. Wil het uiteindelijke gemiddelde kindertal per vrouw uitkomen op 2,10, de voorwaarde voor stationair worden van de bevolking, dan mag de uiteindelijke vruchtbaarheid aan als derde en hoger geboren (v_3+) slechts $2,10 - 1,68 = 0,42 (\pm 0,02)$ bedragen. We hebben hier-

mede een „norm” gevonden voor het evalueren van de jaarlijkse vruchtbaarheidscijfers.

Alvorens tot een nadere beschouwing dienaangaande over te gaan staan we nog even stil bij het in het licht van de algemene vruchtbaarheidsdaling in de afgelopen jaren toch merkwaardige verschijnsel van de van cohort tot cohort vrijwel constante uiteindelijke vruchtbaarheid aan eerste en tweede kinderen. Dit lijkt te kunnen worden verklaard uit het feit dat vrouwen die in het geheel geen of slechts één kind wensen verhoudingsgewijs zeldzaam zijn. Daardoor wordt de vruchtbaarheid aan eerste en tweede kinderen vrijwel geheel bepaald door de kans op trouwen voor het einde van de gemiddelde vruchtbare periode en door de (volledige of partiële) natuurlijke onvruchtbaarheid. Indien de groep die geen of slechts één kind wenst al toeneemt wordt dit kenmerklijk gecompenseerd door de nog steeds iets toenemende huwelijkskans en het afnemen van de invloed van onvruchtbaarheid, onder meer doordat geleidelijk op jongere leeftijd met het kinderen krijgen wordt begonnen.

Bij de vruchtbaarheid aan als derde en hoger geborenen ligt dat heel anders. Niet de huwelijkskans en de onvruchtbaarheid spelen hier de hoofdrol, maar het gewenste kindertal, de mate van beheersing van anti-conceptiemethoden en de gelegenheid tot eventuele zwangerschapsverbreking. Deze factoren zijn sterk veranderlijk, zoals uit de opgetreden spectaculaire daling van de vruchtbaarheid aan als derde en hoger geborenen blijkt (zie figuur 1c en tabel 1, kolom 3). In dit geval is van (vrijwel) constante vruchtbaarheden dan ook geen sprake.

Gezien deze uitkomsten en de sociaal-psychologische achtergronden ervan, die hier slechts zeer summier konden worden aangeduid, is het onrealistisch te veronderstellen dat in de toekomst een daling van enige betekenis van de factoren v_1^0 en v_2^0 verwacht mag worden. Verdere vruchtbaarheidsdaling tot of beneden het peil vereist voor stationair worden, mag alleen worden verwacht van de vruchtbaarheid aan als derde en hoger geborenen.

Opgemerkt moet nog worden dat betreffende de factor v_{3+} een correctieberekening op grond van de daling van de gemiddelde leeftijd der moeders in kwantitatief opzicht van weinig betekenis zou zijn. Uit tabel 2 blijkt dat de gemiddelde daling van deze leeftijd bij de als derde geborenen vrij gering is, bij de als vierde geborenen vrijwel nihil en bij de rangnummers 5 en hoger is zelfs van een stijging sprake. De op grond hiervan te berekenen correctie van de factor v_{3+} belooft slechts ca. 2%. Bovendien is het dan nog slechts een gemiddelde over 15 jaar, dat stellig niet voor elke afzonderlijke uitkomst geldt.

Het voorgaande heeft tot de slotsom geleid dat, wil aangestuurd worden op een stationaire bevolking, de vruchtbaarheid aan als derde en hoger geborenen (v_{3+}) rond de waarde 0,42 moet gaan schommelen. Wanneer bovendien de daling van de gemiddelde leeftijd van de moeders bij als eerste en als tweede geborenen tot staan komt (7), zullen, naar op grond van de huidige tendensen mag worden aangenomen, de gemiddelde jaarlijkse vruchtbaarheidscijfers aan als eerste (v_1), resp. als tweede (v_2) geborenen op ca. 0,89 en ca. 0,79 uitkomen. Dus:

$$\begin{aligned} v_1 &\longrightarrow v_1^0 = 0,89 \\ v_2 &\longrightarrow v_2^0 = 0,79 \\ v_{3+} &\longrightarrow v_{3+}^0 = 0,42 \\ v &\longrightarrow v^0 = 2,10 \end{aligned}$$

De voorwaarde voor stationair worden: $v_2^0 = 0,42$, houdt bijv. in dat als slechts de helft van de vrouwen die reeds twee kinderen hebben er nog een derde bijnemen ($v_2^0 = 0,40$), kinderen met rangnummer 4 en hoger vrijwel taboe zijn ($v_4^0 = 0,02$).

Ter illustratie van de afwijkingen van dit beeld die de werkelijke vruchtbaarheid tot dusverre heeft vertoond rekenen we deze „norm”-vruchtbaarheidscijfers om in aantallen kin-

deren, bij gelijk blijvende verdeling van de vruchtbaarheid over de leeftijdsgroepen. Het resultaat is weergegeven in de figuren 1a-1d (blanke kolommetjes). In tabel 4 zijn de „norm”-aantallen opgenomen voor de jaren 1964 - 1980, mét de afwijkingen in aantallen en procenten, zoals waargenomen tot 1972. Door in komende jaren de werkelijke aantallen als derde en hoger geborenen — waarover de gegevens steeds betrekkelijk snel ter beschikking komen 8) — te vergelijken met de bijbehorende „norm”-waarden kan in één oogopslag worden overzien of aan het criterium voor stationair worden reeds wordt voldaan.

Bij de berekening van de „norm”-aantallen over de jaren 1972 - 1980 is aangenomen dat de verdeling van de vruchtbaarheid over de leeftijdsgroepen gelijk blijft aan die van 1971. Niet al te grote afwijkingen van deze veronderstelling kunnen overigens slechts weinig invloed op het resultaat hebben. De aantallen vrouwen in de verschillende leeftijdsgroepen in deze jaren werden ontleend aan de reeds genoemde CBS-prognose 9).

Op de goede weg

Het verzamelde feitenmateriaal leidt tot de conclusie dat we, wat betreft de daling van de vruchtbaarheid, op de goede weg zijn, maar tevens dat zelfs in het laagterecordjaar 1972 het aantal geborenen met rangnummer 3 en hoger nog altijd ca. 30% (met inachtname van de waarschijnlijke fout: 24% à 37%) te hoog was om te kunnen stellen dat reeds werd aangestuurd op een stationaire bevolking. Ik wil met deze constatering de werkelijk enorme vruchtbaarheidsdaling niet bagatelliseren die reeds is opgetreden. Ook ben ik niet blind voor het feit dat nog slechts één keer een daling gelijk aan die van 1971 op 1972 hoeft op te treden om op het voor stationair worden vereiste vruchtbaarheidsniveau te belanden. Ik meen er echter toch op te moeten wijzen dat er te weinig kwantitatieve kennis bestaat betreffende de factoren die de vruchtbaarheid beheersen om de dalende tendens van de laatste jaren domweg te mogen extrapoleren. Een plotse omkering van de trend, zoals nog in 1969 plaatsvond, behoeft geenszins te verbazen. Hoe dit ook zij, de tastbare cijfers tonen dat we er, in 1972, nog *niet* waren. De vraag of we voor de toekomst al dan niet optimistisch gestemd mogen zijn ligt buiten het bestek van de onderhavige analyse.

In zijn artikel 10) laat de heer J. Buys met betrekking tot de huidige vruchtbaarheid in Nederland nogal gemakkelijk generatiereproductiefactoren van 0,95, 0,90 en zelfs 0,85 uit de pen vloeien. Het is in dit verband interessant de samenhang na te gaan tussen deze generatiereproductiefactor R en de daarvoor vereiste v_{3+}^0 , aannemende dat de som van v_1^0 en v_2^0 op 1,68 gehandhaafd blijft.

Er geldt: $v^0 = 2,10 \cdot R$ en: $v_{3+}^0 = 2,10 \cdot R - 1,68$. Hieruit volgt tabel 5, waarin D de vereiste daling in procenten van v_{3+} t.o.v. de v_{3+} -waarde in 1972 voorstelt, nodig om de bijbehorende waarden van R te verkrijgen. Zo te zien moet er nog het een en ander gebeuren willen we in Nederland op een vruchtbaarheidspeil belanden, dat uitzicht geeft op een afneming van de bevolking.

Figuur 3 toont meer algemeen het verband tussen de generatiereproductiefactor R en het percentage P waarmee v_{3+}^0 van de waarde 0,42 afwijkt, veronderstellende dat $v_1^0 + v_2^0 = 1,68$. Voor een indruk van het verloop van de bevolking bij verschillende waarden van de generatierepro-

7) In 1972 is voor als eerste en als tweede geborenen de voordien optredende tendens tot vervroeging van de geboorten ten opzichte van de geboortedatum van de moeder reeds omgeslagen in een - zwakke - tendens tot uitstel. In dit jaar is voor het eerst sinds 1955 v_1 lager dan 0,89, nl. 0,864, en voor het eerst sinds 1957 is v_2 lager dan 0,79, nl. 0,775.

8) *Statistisch Bulletin* van het Centraal Bureau voor de Statistiek, rubriek „Loop van de bevolking”.

9) Zie voetnoot 1.

10) Zie voetnoot 3.

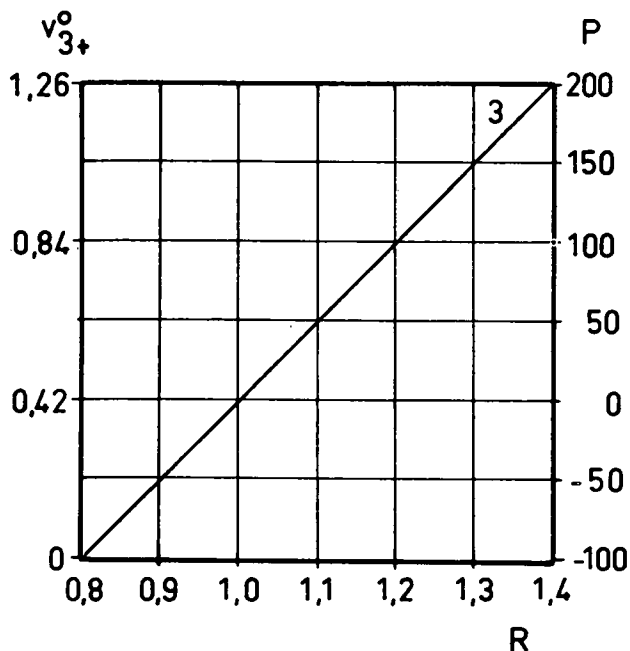
Tabel 4. Aantallen als eerste geboren, als tweede geboren en als derde en hoger geboren corresponderend met deelvruchtbaarheid van resp. 0,89, 0,79 en 0,42 („normen” voor stationair worden van de bevolking), alsmede de waargenomen afwijkingen daarvan in aantallen en procenten

	Als eerste geb.		Als tweede geb.		Als derde en hoger geb.		Totaal	
	„norm”	afwijking	„norm”	afwijking	„norm”	afwijking	„norm”	afwijking
1964	75500	+8000 (+11%)	63100	+7100 (+11%)	32400	+64800 (+200%)	170500	+80400 (+47%)
1965	77200	+9400 (+12%)	64000	+5800 (+9%)	32400	+56400 (+174%)	173000	+72200 (+42%)
1966	80800	+8600 (+11%)	65600	+4900 (+7%)	32700	+47000 (+144%)	178600	+61000 (+34%)
1967	84400	+9000 (+11%)	67800	+4300 (+6%)	32600	+39600 (+122%)	183700	+55000 (+30%)
1968	85900	+8300 (+10%)	69000	+5300 (+8%)	33200	+35400 (+107%)	187000	+50100 (+27%)
1969	88500	+8200 (+9%)	71100	+9200 (+13%)	33900	+36700 (+108%)	192400	+55200 (+29%)
1970	90600	+2600 (+3%)	72900	+7200 (+10%)	34300	+31300 (+91%)	196500	+42400 (+22%)
1971	92100	-300 (-0%)	75200	+2600 (+3%)	35200	+22400 (+64%)	201800	+25400 (+13%)
1972	93100	-2700 (-3%)	78000	-1500 (-2%)	36500	+11000 (+30%)	206500	+7800 (+4%)
1973	94100		80200		37600		211900	
1974	95000		81800		38300		215100	
1975	95100		83500		39200		217800	
1976	96800		84400		40200		221400	
1977	96700		84500		41100		222300	
1978	97000		84800		42000		223800	
1979	97600		85400		42500		225500	
1980	99000		86200		43500		228700	

Tabel 5. Het verband tussen de generatieproductiefactor R en de uiteindelijke vruchtbaarheid aan als derde en hoger geboren v_{3+}^0 , alsmede de daartoe vereiste afneming van de jaarlijkse vruchtbaarheid aan als derde en hoger geboren (v_{3+}) ten opzichte van 1972, in procenten (D)

R	1,00	0,95	0,90	0,85	0,80
v_{3+}	0,42	0,31	0,21	0,10	0,00
D	23%	43%	61%	82%	100%

Figuur 3. De generatiereproductiefactor (R) als functie van de uiteindelijke gemiddelde vruchtbaarheid per vrouw aan als derde en hoger geboren v_{3+}^0 , resp. van het percentage (P) waarmee v_{3+}^0 van de waarde 0,42 afwijkt.

duktiefactor R, ingaande 1973, zij verwezen naar figuur 4. Er blijkt onder andere uit dat ook in het geval $R^1 = 1$, ingaande 1973 de bevolking nog tot omstreeks 2030 blijft toenemen en dan rond de 17 mln. gaat schommelen.

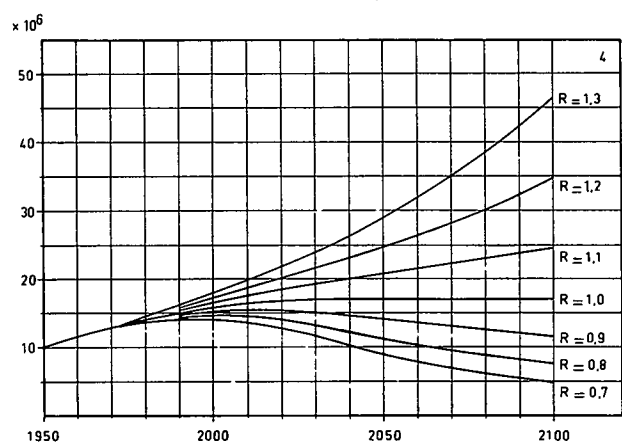
Tenslotte rijst de vraag in hoeverre de jaarlijkse voor de „momentane generatieproductiefactor” R gevonden uitkomsten verschillen, afhankelijk van de toegepaste benadering. Figuur 5 toont over de jaren 1956 - 1972 naast elkaar:

a. (Gearceerde kolommetjes).

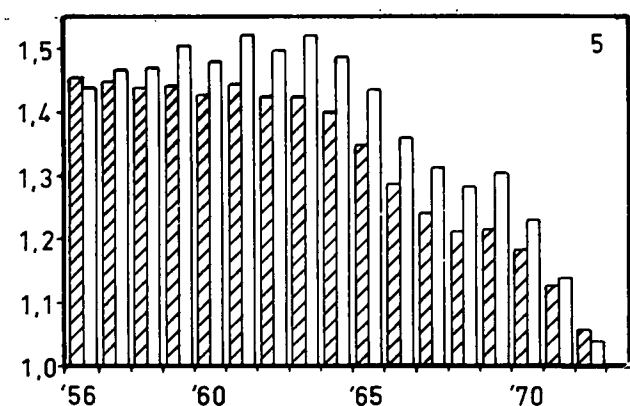
R^1 , berekend overeenkomstig de in dit artikel uiteengezette benadering, dus volgens de betrekking:

$$R^1 = \frac{v_{3+} + 1,68}{2,10}$$

Figuur 4. Aantal inwoners in Nederland als functie van het jaartal, bij verschillende waarden van de generatieproductiefactor (R), ingaande 1973 (excl. migratie)

Figuur 5. „Momentane generatieproductiefactor” (R^1) in een reeks jaren, berekend volgens twee verschillende methoden

b. (Blanke kolommetjes).

R^1 , gelijk gesteld aan de uitkomsten gevonden voor de netto vervangingsfactor, dus volgens de betrekking:

$$R^1 = \frac{V}{2,10}$$

Bij vergelijking van de uitkomsten blijkt methode b voor alle jaren 1957-1971 een te hoge uitkomst te geven, maar

11) Het verloop is gestyleerd weergegeven, de curven werden volgens een t.o.v. de werkelijkheid vrij sterk vereenvoudigd model berekend, met een gemiddeld tijdsverschil tussen de generaties van 27,5 jaar.

voor de jaren 1956 en 1972 een te lage. Voor het jaar 1972 vinden we voor $R'(a)$ de uitkomst 1,06. Figuur 4 leert ons dat we, op deze voet doorgaand, gestaag zouden blijven doorgroeien en ruim voor het jaar 2100 de 21 mln. inwoners zouden passeren.

Samenvatting

De ontwikkeling van de vruchtbaarheid in Nederland werd aan een onderzoek onderworpen aan de hand van de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers, gespecificeerd naar rangnummer van de geboorten uit de moeder. Voor een aantal jaren werd aldus de deelvruchtbaarheid aan als eerste geboren (v_1), als tweede geboren (v_2) en als derde of hoger geboren (v_{3+}) berekend, alsmede de algemene vruchtbaarheid (V), uitgedrukt in aantallen levend geboren per vrouw. Aangetoond werd dat de voor v_1 en v_2 gevonden uitkomsten sinds 1956 vrijwel steeds niet onaanzienlijk hoger waren dan overeenkomt met het waarschijnlijke uiteindelijke aantal als eerste, resp. als tweede geboren gemiddeld per vrouw (v_1 , resp. v_2) en wel als gevolg van een voortdurende daling van het gewogen gemiddelde van de leeftijden der moeders. Er werden twee verschillende methoden besproken om v_1 en v_2 te schatten. De uitkomsten van beide methoden komen praktisch overeen.

Geconcludeerd wordt dat voor de huidige verhoudingen het meest waarschijnlijk zijn: $v_1 = 0,89$ en $v_2 = 0,79$. De voor v_1 en v_2 gevonden uitkomsten blijken van cohort

tot cohort opvallend weinig veranderlijk te zijn. Voor op den duur stationair worden van de bevolking is een uiteindelijk gemiddeld kindertal per vrouw (V^0) van 2,1 vereist. Hieruit volgt: $v_{3+} = 0,42$. Dit betekent dat de jaarlijks gevonden uitkomsten voor v_{3+} rond de „norm"-waarde 0,42 zouden moeten gaan schommelen, hetgeen inhoudt dat de in 1972 bereikte laagterecordwaarde $v_{3+} = 0,55$ nog ca. 30% te hoog is.

Tenslotte werd voor de jaren tot 1980 een vooruitberekening gemaakt van de voor stationair worden vereiste „norm"-aantallen van als derde en hoger geboren (v_{3+}), alsmede van de aantallen als eerste en als tweede geboren, welke corresponderen met $v_1 = 0,89$ en $v_2 = 0,79$.

Een van de conclusies uit deze analyse is dat de zgn. netto vervangingsfactor, althans bij de gebruikelijke berekeningswijze ervoor, geen juiste indicator is voor het waarschijnlijke uiteindelijke gemiddelde aantal dochters-die-de- vrucht-bare-leeftijd-zullen-bereiken per vrouw en bijgevolg ook niet geschikt is om eruit af te leiden of en in hoeverre wordt aangestuurd op een bevolking die blijft toenemen, stationair wordt of zal gaan afnemen.

Een betere indicator wordt, althans voor de huidige Nederlandse verhoudingen, gevonden in de jaarlijkse vruchtbaarheid aan als derde en hoger geboren (v_{3+}) in verhouding tot een thans voor de praktijk als constante te beschouwen normwaarde, die in principe uit een aantal andere demografische gegevens kan worden afgeleid. Deze normwaarde valt thans te stellen op 0,42.

A. C. de Goederen

ESB

Ingezonden

Kaviaar en zeilboten

In zijn gelijknamige artikel in *ESB* van 18 april jl. tracht de heer Van Zweeden met behulp van de grensnutleer en de theorie van de indifferentiecurven aan te tonen, dat de vakbonden waarschijnlijk gelijk hebben, als zij menen, dat bij de hogere inkomensgroepen overcompensatie plaats vindt bij volledige prijscompensatie.

In de discussies rond de prijscompensatie heerst veel verwarring over het begrip „overcompensatie". De één bedoelt met overcompensatie, dat de reële consumptie toeneemt, de ander dat prijscompensatie voor luxegoederen niet nodig is. Taalkundig lijkt de eerste opvatting de juiste.

Compensatie is volgens Van Dale: „het goedmaken; vereffening; het aanvullen of vervangen van iets dat tekortschiet of uitgevallen is; vergoeding; schuldvergelijking". Overcompenseren

is volgens Van Dale: „te sterk compenseren; de compensatiegrens overschrijden, waardoor het evenwicht in tegengestelde zin wordt verbroken". Bij overcompensatie verdwijnt een bestaand evenwicht, wordt meer vergoed dan nodig is om de vóór de prijsstijging bestaande situatie te bestendigen. Overcompensatie betekent, dat bepaalde groepen mensen hun consumptie (of uitgestelde consumptie) kwantitatief en/of kwalitatief kunnen vergroten. In dat geval vermindert het grensnut van het inkomen en wordt een verder van de oorsprong afgelegene indifferentiecurve bereikt.

Bij een stabiel prijspeil heeft nominale inkomensvergroting tot gevolg dat de consumptie (uitgestelde consumptie) kwantitatief en/of kwalitatief groter wordt, zodat het nut van de laatste

verdiende geldeenheden vermindert en een hogere nutsfunctie wordt bereikt.

Indien bij een stijgend prijspeil een nominale inkomensvergroting plaats vindt, die het mogelijk maakt hetzelfde consumptiepakket aan te schaffen als vóór de prijsstijging, blijft het grensnut van het inkomen gelijk en wordt geen hogere indifferentiecurve bereikt.

Willen we met behulp van de grensnutleer en de theorie van de indifferentiecurven aantonen, dat overcompensatie plaats vindt, dan moeten we door de geldsluier heen kijken naar hetgeen in de goederensfeer gebeurt. Een nominale inkomensvergroting hoeft niet te betekenen dat het grensnut van het inkomen daalt, noch dat een hogere indifferentiecurve wordt bereikt. Het is onjuist om met behulp van de grensnutleer en theorie van de indifferentiecurven te concluderen dat volledige prijscompensatie voor bepaalde inkomensgroepen vergroting van huidige of uitgestelde consumptie betekent.

Verder heb ik bezwaar tegen Van Zweeden's opmerking over de belastingprogressie. Deze progressie bedoelt de verschillen in grensnutten van reële inkomens te verminderen. Dus ook hier moet men niet naar nominale, maar naar reële inkomensvergroting kijken.

Mijn derde bezwaar richt zich tegen de opmerking, dat hoge marginale belastingtarieven door de hoogste inkomens afgewenteld worden. Deze opmerking lijkt me in dit verband weinig steekhoudend omdat het hier gaat om een groep werknemers. Deze kunnen zelf hun progressie nooit afwentelen.

Hun werkgevers kunnen dit alleen doen als er sprake is van ongebonden loonsverhogingen en dat is hier niet het geval.

Of men nu vóór of tegen inkomensnivellering is, het lijkt mij in ieder geval een goede zaak om de discussie over dit onderwerp in een vakblad theoretisch zuiver te houden.

M. Bruyn-Hundt

Naschrift

Ik ben mevrouw Bruyn-Hundt dankbaar voor haar aanvullende opmerkingen over de grensnutleer waarop ik in mijn stukje even de aandacht had gevestigd, omdat dit leerstuk wel degelijk, zij het ook intuïtief, een rol speelt in de discussie over de inkomensverdeling. Mevr. Bruyn en ik zijn het ook eens over de definitie van het begrip „overcompensatie”: toeneming van de reële consumptie.

Het systeem van prijsindexering werd ingevoerd om de koopkracht na het optreden van prijsstijgingen te stabiliseren; nivellering van reële inkomens werd daarbij niet overwogen. Uitgangspunt was en is het bestedingenpakket van een gezin van vier personen met een inkomen in 1969 van f. 16.000. Wanneer de jaarlijkse inflatie, gemeten aan het prijsindexcijfer, beperkt blijft tot 4 of 5%, zullen de verschuivingen in de reële inkomens niet erg voelbaar zijn. Bij dit gematigde inflatiepercentage was de reële inkomensgroei van de werknemers in het verleden trouwens bevredigend.

Bij prijsstijgingen van 7 à 8% per jaar wordt het beeld anders: kwantiteit slaat als het ware om in kwaliteit. Het wordt nu tijd zich af te vragen hoe het toch komt dat dit inflatietempo zichzelf in stand lijkt te houden, wat er ook aan matiging van de loonstijgingen gedaan wordt.

Het indexeringsmechanisme — dat door zijn vertragende werking als een rem op de inflatie had kunnen werken, mits de initiële loonsverhogingen beperkt werden gehouden — werkt op volle toeren en schijnt de inflatie verder aan te jagen.

Het vermoeden rijst dat de indexering, onbeperkt toegepast op alle inkomens, een inflatiefactor op zichzelf is geworden. De stelling, dat de netto-inkomens relatief ongewijzigd blijven na inflatie-correctie, is moeilijk houdbaar. Als „circumstantial evidence” wijs ik op de volgende omstandigheden.

1. Het bestedingenpatroon is bij hogere inkomens niet alleen anders van samenstelling, maar ook flexibeler, dan dat van lagere inkomens. In de sector van meer luxe-bestedingen zijn de uitwijkmogelijkheden en variaties groter dan in de sector elementaire levensbehoeften.

2. Wordt de prijscompensatie berekend, zoals tot nu toe, over het gehele nominale inkomen (c.q. basis-salaris), dan wordt voor hogere inkomens ook een stuk „vrij beschikbaar inkomen” in de compensatie betrokken, dat zich dan kan richten op vergroting van de consumptie of op besparingen (uitgestelde consumptie).

3. De inflatie werkt op zichzelf sterk denivellerend en wel in het bijzonder in de sfeer van de pensioenaanspraken en de sociale verzekeringen:

a. aanpassing van de pensioenaanspraken aan de inflatie dwingt in het bijzonder voor de hogere inkomens tot extra dotaties aan pensioenfondsen, verhoging van premies, en aanvullingen op uitkeringen wat ten koste gaat van de totale loonruimte en in feite neerkomt op inkomensoverdracht van lagere naar hogere inkomens;

b. premies voor sociale verzekeringen worden maar tot een bepaalde inkomensgrens betaald, terwijl de uitkeringen meestal zijn gerelateerd aan het laatst verdiende inkomen: ook hier overdracht van lager naar hoger inkomen;

4. „Wie inkomens wil vergelijken, moet kijken naar de netto-inkomens na belastingen en sociale premies”. Dit is juist, maar wie goed wil toekijken, moet ook op de afwentelingsmogelijkheden letten die voor hogere inkomens ruimer zijn dan voor lagere.

„Werknemers kunnen hun progressie niet afwentelen”, zegt mevrouw Bruyn. Neen, maar de beter betaalden kunnen zich wel gemakkelijker dan lager betaalden een huis aanschaffen met een hypotheek waarvan de rente-lasten voor rekening van de fiscus komen.

In de management sfeer is het niet ongebruikelijk netto-salarissen overeen te komen, waarbij rekening wordt gehouden met de belastingdruk. Ik spreek dan nog niet over onkostenrekeningen, auto's van de zaak aftrekbare studiekosten en aftrekbare representatiekosten waarmee hogere inkomens gemakkelijk boven de 4%-aftrek voor verwervingskosten komen.

De grote sociale strijd om de inkomensverdeling is nu bezegeld met een compromis, dat een beperking inhoudt van de prijscompensatie volgens een soort schijventarief voor inkomens boven f. 28.000.

De partijen in het conflict zijn ook overeengekomen een studie te laten instellen naar de werking van het prijsindexeringssysteem. Bij die studie zal het moeten gaan om de verschillende bestedingenpatronen, om posten die wel of niet voor compensatie in aanmerking komen. Kortom, om een interpersonele nutsvergelijking waarvoor de grensnutleer wel degelijk relevant is. Ik hoop dat bij die studie veel gebruikte begrip-

pen als „reëel inkomen”, „netto inkomen” en „besteedbaar inkomen” zo helder worden gedefinieerd dat er geen misverstanden meer mogelijk zijn.

A. F. van Zweeden

esb

Mededelingen

Dynamiek in de distributie

Op 26 mei a.s. organiseert de Marketing Management Groep (MMG) in het Jaarbeurs- en Congres-Centrum te Utrecht een studiedag over dynamiek in de distributie, in het bijzonder de ontwikkeling van zelfbedieningswarenhuizen.

Inleiders zijn Drs. A. Kooijman (adj. directeur Super Vendet), K. Lamers (project coördinator Bijenkorf Superstores en A. Kruft (hoofd operations MIRO).

Toegangsprijs (incl. koffie en lunch): f. 17,50 (voor NIMA- en MMG-leden) en f. 22,50 (niet-leden). Aanvang: 10.15 uur.

Inlichtingen: MMG, Postbus 2398, Den Haag.

Bouwmarkt en marketing

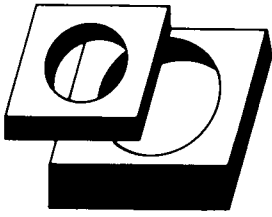
Het Nederlands Instituut voor Marketing (NIMA), aangesloten bij het NIVE, organiseert gedurende de NIVE voorjaarsdagen op donderdag 24 mei a.s. in het Nederlands Congresgebouw te Den Haag de studiedag „Bouwmarkt en Marketing. . . .?”, waar de betrokkenen in de bouwnijverheid wordt getoond, wat marketing kan doen voor de individuele onderneming.

Inleiders zijn:

- Prof. Dr. J. G. Lambooy (ruimtelijke planning en de bouwnijverheid);
- Ir. C. J. Louw (bouwen in een veranderende bouwmarkt);
- Ing. F. Broers (marketinginstrumenten voor de bouwmarkt);
- Drs. F. A. de Jong (Europarkstad Leusden);
- Drs. A. Geldermans (marktsegmentatie ten dienste van het ondernemingsbeleid);
- A. J. Visser (doelgerichte reclame in het aannemingsbedrijf);
- Drs. C. J. A. Schampers (de gemeente als doelwit van marketingtechnieken);
- Drs. G. J. H. Joosten („supermarketing” SPAR VDB tussen bouwwereld en consument);
- A. A. M. Oremus (openheid en bedrijfsleven).

De kosten (incl. lunch enz.) bedragen f. 35 p.p.

Aanmeldingen en informatie: NIVE, tel. (070) 61 49 91 tst. 121.

De berg baarde een muis

DRS. R. M. DE HAAN

De weeen die de afgelopen maanden aan de geboorte van een progressief kabinet zijn voorafgegaan 1) doen misschien vergeten dat de partus waarvan Prof. Steenkamp de leiding heeft gehad, ook niet zonder pijn is verlopen. In het voorjaar 1971 waren het vooral programmatische zaken waarvoor de aandacht van het publiek werd gevraagd. Het profijtbeginsel, resp. de profijtgedachte, werd voor het eerst in de „grote” politiek gepropageerd en verhuisd. Het programma-Steenkamp droeg de littekens van deze discussies. De voorstanders van het principe konden vooral succes behalen in sectoren die al enige tijd door kritiek waren aangetast. Daar hoorde ook het ruilverkavelingsprogramma bij. Sterke pressie van het groene front belette evenwel een al te duidelijke (gekwantificeerde) beleidsombuiging. De formulering in het Regeerakkoord luidde als volgt: „Verlagen van ruilverkavelingssubsidies en verhogen van ruilverkavelingsrente” 2). Dr. Veringa liet daarbij wel aantekenen dat hij voorkeur had voor de formulering 3): „Streven naar een aanvaardbare wijziging van de ruilverkavelingswet”.

Een nietszeggende frase. Later 4) bleek dat er ook een niet gepubliceerde afspraak (tussen de fractievoorzitters) was gemaakt:

„Een ministeriële commissie (.....) zal vóór 1 januari 1972 aan de Ministerraad een voorstel doen betreffende het verder te voeren ruilverkavelingsbeleid. Intussen zullen alle nieuwe ruilverkavelingsprojecten ter waarde van f. 10 mln. of meer aan deze commissie ter beoordeling worden voorgelegd, voordat zij door betrokkenen worden gestemd”.

De globale inhoud van deze afspraak was reeds in de regeringsverklaring opgenomen 5). In het debat dat daar op volgde, bleek dat de oppositie met bezuiniging op de ruilverkaveling akkoord ging 6). Van VVD-zijde werd echter gestipuleerd:

„Verhoging van de ruilverkavelingsrente en verlaging van de ruilverkavelingssubsidies zullen geen schade mogen toebrengen aan de verbetering van de bedrijfsstructuren”.

De heer Biesheuvel stelde de fractie gerust:

„De regering is beslist niet van plan met het aangekondigde beraad het structuurbeleid in de landbouw en de werkgelegenheid door ruilverkavelingswerken in gevoelige regio's in gevaar te brengen. Wel ligt in de bedoeling, de twijfels die er bij sommigen (sic!) bestaan omtrent de rentabiliteit van de hiermee gemoede investeringen nader te toetsen” 7).

Het was wel duidelijk dat de voorvechters van de ruilverkaveling zich niet al te ongerust hoefden te maken. De verklaringen van augustus waren al heel wat gematigder dan de afspraak van juni. (Grappig is, dat het werkgelegenheids-

---

**Deze rubriek wordt verzorgd door het
Instituut voor Onderzoek van
Overheidsuitgaven**

---

motief hier weer naar voren komt. Horrington wees indertijd al op de geringe betekenis van dit argument 8)).

Waar heeft het beraad van de ministeriële commissie nu toe geleid? In de memorie van toelichting op de „Wijziging van de Ruilverkavelingswet 1954”, gedateerd 25 september 1972 9) wordt verwezen naar de enige maanden daarvoor gepubliceerde *Nota inzake het landbouwstructuurbeleid* 10), waarin de paragraaf 3.3 over de ruilverkaveling handelt. Het heet daar:

„Ook de aanpassing van de financiële voorwaarden voor de grondeigenaren zal zodanig geschieden, dat naar de mening van ondergetekende (sic!) een effectief beleid ten aanzien van de uitvoering van ruilverkavelingen mogelijk blijft”.

De heer Lardinois beperkte zich daarom vrijwel tot het voorstel de rente waarop de ruilverkavelingsannuïteit is gebaseerd van 2,875 naar 3,625% te verhogen. Men bedenke hierbij dat deze annuïteit van een reeds zeer sterk gesubsidieerd kostentotaal wordt berekend. De overheid neemt niet alleen de kosten van het landschapsplan voor zijn rekening, maar draagt ook een flink deel van de overige kosten. De subsidie loopt officieel tot maximaal 65% op (vroeger tot 70%), in feite nog

wel hoger, zoals Horrington heeft laten zien 11). De met de ruilverkaveling verbonden „algemene” belangen zijn door dergelijke reducties al dubbel en dwars verwerkt. Het is daarom vreemd dat de niet-agrarische belangen die met de aanleg en verbetering van openbare wegen en waterlopen zouden zijn gediend en voorts de landschappelijke of recreatie-voorzieningen in de nota óók weer als argument voor de lage rente worden genoemd. Maar er wordt nog een tweede motief aangevoerd.

De minister vindt dat de ruilverkaveling ook aanvaardbaar moet zijn voor de stemgerechtigden die geen groot belang hebben bij de herinrichting van het gebied, bijv. wegens de bedrijfsomvang of door de leeftijd van de eigenaar. Sommige bedrijven zullen zelfs op kortere of langere termijn beëindigd (moeten) worden, aldus de bewindsman.

Maar aangezien de waarde van de grond bij de beëindiging nauwelijks afhangt van de persoon van de eigenaar-verkoper, zou een normale vergoeding voor de ruilverkavelingswerken ook in zo'n geval niet onredelijk zijn. Het gaat tenslotte om een investering. Wie een tractor koopt, kan ook geen korting bedingen omdat hij het werktuig na een paar jaar gebruik weer zal afstoten. Ongetwijfeld zal het ene bedrijf meer kunnen profiteren dan het andere. Het ligt dan voor de hand de kosten onder de groepsleden te verdelen in verhouding tot het door ieder te realiseren profijt, aangezien over de ruilverkaveling door stemming waaraan alle belanghebbenden kunnen deelnemen, wordt beslist.

---

1) Bij het inzenden van deze bijdragen was de stand van zaken, dat de namen van alle ministers bekend waren.

2) *Bijlagen bij de Handelingen der Staten-Generaal*, zitting 1970-1971, 11.357, nr. 3, Bijlage 9, blz. 26.

3) Idem, blz. 33 (bijlage 14).

4) Op 14 maart 1972, zie *Bijlagen* 1971-1972, nr. 11.745.

5) *Handelingen*, zitting 1971, blz. 143.

6) Idem, blz. 158.

7) Idem, blz. 225.

8) *Openbare Uitgaven*, 1970 nr. 3, blz. 112.

9) *Bijlagen*, stuk 12.015, nr. 3.

10) Idem, stuk 11.824, nr. 2.

11) *Openbare Uitgaven*, 1970 nr. 3, blz. 108.

Het is onnodig om de kosten door de kunstmatig lage rente op *outsiders* af te schuiven en daardoor een extra voordeel te bezorgen aan degenen die toch al bijzonder veel belang hebben bij een positieve beslissing. Men moet niet eerst de kosten op een onjuiste manier toerekenen en dan proberen om deze fout door een andere — de veel te algemeen werkende rentesubsidies — te herstellen.

Inmiddels is het voorlopig verslag op wetsontwerp 12.015 verschenen, dat bijna geheel gewijd is aan de herziening van de stempcedure. Dat onderwerp — begrijpelijkerwijs de politici meer aansprekend dan een herziening van financiële voorwaarden — had trouwens ook al in de memorie van toelichting de renteherziening naar één enkele alinea teruggedrongen. De reacties op het regeringsvoorstel blijken nogal verdeeld.

„Sommige” leden wensen een verdergaande verhoging. „Talrijke” leden informeren alleen naar de gevolgen voor de ononderbroken voortgang. „Veel” leden waren echter uiterst kritisch, met als argument dat de exploitant van een bedrijf thans toch al permanent met lastenverzwaringen wordt geconfron-

teerd (!). „Verschillende” leden waren tegen omdat belanghebbenden worden benadeeld (want zo heet dat, als een begunstigde positie wordt afgebroken). „Enkele” leden daarentegen denken eraan om de verhoogde rente ook toe te passen op het stuwmeer van al gestemde ruilverkavelingen. „Zeer vele” leden vinden de verhoging redelijk; zij informeren belangstellend naar de aanpassing van de andere financiële voorwaarden die in de nota (stuk 11.824) waren genoemd.

Uit deze geheimtaal valt af te leiden dat de VVD en vooral de KVP hun verzet tegen een kleine verhoging van de rente niet hebben opgegeven. Aan het programma-Steenkamp (en DS'70) zijn zij niet langer gebonden. De progressieve drie zouden wellicht bereid zijn om de voorstellen over te nemen of zelfs nog wat aan te scherpen. Voor zover bekend echter, is het onderwerp in de 1973-formatie niet ter sprake geweest. En met de heer Brouwer (KVP) als minister van Landbouw lijkt het gevaar voor de boeren al weer helemaal bezworen.

Men moet het financiële belang van deze kwestie niet onderschatten. Thans

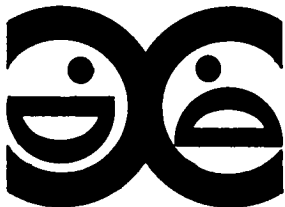
is reeds 500.000 ha in voorbereiding van de 1.250.000 ha waarvoor nog ruilverkaveling is aangevraagd. (De rest van het land komt na 1980 misschien voor de tweede keer aan de beurt). In 1973 en 1974 samen wil men voorafgaande aan een nieuwe landinrichtingswet nog 90.000 ha in uitvoering nemen. Bij een investering per ha van f. 5.000 en een gemiddelde subsidie van 50% (hetgeen zeker geen extreme veronderstellingen zijn 12), komt men dan voor beide jaren samen op een overheidsuitgave van f. 225 mln.

Het blijft wonderlijk dat deze kwestie niet wat meer de aandacht heeft van de bij tijd en wijle om enkele miljoenen ruzie makende politici. En met ontzag geeft men zich rekenschap van wat een vrij kleine, maar vastberaden groep in de politiek kan bereiken, als zij bepaalde sleutelposities heeft veroverd 13).

R. M. de Haan

12) Horing, o.c.

13) Vgl. A. T. J. Nooy. Het Landbouwbeleid, *Beleid Belicht*, Alphen aan den Rijn, 1971, blz. 62-65.

Maatschappijspiegel

Crisis in het parlementaire stelsel?

DR. A. PEPPER

Mensen die het kunnen weten houden ons al enkele jaren voor dat het parlementaire stelsel zich in een crisis bevindt. Met op het ogenblik al meer dan vijf maanden formeren, informeren, beogen en gedogen achter de rug, lijkt de crisis een „hoogtepunt” te hebben bereikt. Des te opvallender is dat we onszelf nog steeds besturen, dat we op tijd onze belastingbiljetten ontvangen, dat het parlement gewoon met zijn werk door gaat. Kortom, dat het gewone leven zijn gewone gang lijkt te gaan. Natuurlijk, veel zaken blijven liggen, nieuwe worden niet aangepakt, maar het beleid (de administratie) wordt min of meer ongewijzigd voortgezet. Het is natuurlijk juist dat de langste kabinetscrisis die we nu beleven velen niet enthousiaster maakt voor het politieke bedrijf. Maar het feit dat zó lang en via zó veel omwegen aan de vorming van een nieuw

kabinet gewerkt kan worden, relativeert op zijn minst toch wel de stelling dat ons parlementaire stelsel als zodanig zich in een heel diep dal bevindt.

Want als de crisis dan zo hevig is, dan vermag ik niet in te zien waarom nu juist deze afgelopen maanden niet één of andere omwenteling plaats heeft gevonden. De situatie was er — even doorredenerend in termen van het crisisdenken — rijp voor. In de politiek een polarisatie tussen links en rechts, die het politieke midden (de confessionele partijen) heeft uiteengereten. Niemand was meer met elkaar „on speaking terms”. In het bedrijfsleven felle tegenstellingen tussen werkgevers en werknemers, die het langste sociale conflict in de naoorlogse arbeidsverhoudingen hebben opgeleverd. Het demissionaire kabinet moest werkloos toezien; alleen De Pous was nog in staat het verlos-

sende woord te spreken. Het scenario voor een „coup” was daarmee gegeven.

Nee, het parlementaire stelsel heeft in dit land kennelijk — en gelukkig — sterke papieren. De antwoorden van degenen die niet moe werden de crisis-situatie van het parlementaire stelsel te onderstrepen, deden trouwens al vermoeden dat de crisis niet zo verschrikkelijk diep geworteld was. Zij gingen van wijzigingen van het kiesstelsel tot een pleidooi voor samensmelting van partijen. Beide voorstellen zijn weinig revolutionair; zij beogen een beperking van de keuzemogelijkheden van kiezer, opdat de kiezer meer invloed kan uitoefenen op de regering die hij wenst. Deze opvatting is bijv. in overeenstemming met wat A. de Swaan in een stelling bij zijn proefschrift opmerkt, nl.: „In een parlementair stelsel waarin geen enkele partij een redelijke kans heeft

bij de verkiezingen een meerderheid in de volksvertegenwoordiging te behalen is het onder bijna alle omstandigheden onmogelijk het stemrecht rationeel te gebruiken ter beïnvloeding van de samenstelling en het beleid van de komende regering" 1). Maar zowel wijziging van het kiesstelsel als samenvoeging van partijen vormen geen garantie voor het redelijk functioneren van het parlementaire stelsel. Conflicten binnen en het optreden van grote blokken kunnen evenzeer het parlementaire werk frustreren als nu bij het grote aantal partijen in het parlement het geval is. Waarschijnlijk is de kans daarop wel wat kleiner. De enige forse maatregel, die als antwoord op de crisis is voorgesteld, is het dwaze idee van D'66 (geweest?) om de minister-president rechtstreeks te doen verkiezen. Daarmee werd een „presidentieel” element in ons parlementaire stelsel geïntroduceerd, dat dat stelsel nogal ingrijpend van karakter zou doen veranderen.

Hoewel ik alle pogingen om het parlementaire werk beter te laten verlopen graag ondersteun, komt het mij overtrokken voor veel te verwachten van in feite technische ingrepen om het aantal alternatieven voor de kiezer te beperken. De kracht van het parlementaire stelsel is veel meer afhankelijk van de mate waarin in allerlei „buiten-parlementaire” maatschappelijke organisaties democratische procedures worden gehanteerd 2). In dat opzicht zou men — gezien de ontwikkelingen van de laatste jaren — eerder kunnen constateren dat het parlement een grotere voedingsbodem heeft gekregen. De democratisering die veel maatschappelijke organisaties hebben ondergaan, betekent een „parlementarisering” van de besluitvormingsprocedure.

Tenslotte moet nog worden gewezen op de rol van het bureaucratische apparaat. Hoe juist het ook is dat parlement en kiezer meer greep krijgen op deze „vierde” macht, toch maken de stijl en in-

tegriteit van het overheidsapparaat het mogelijk om gedurende lange tijd bezig te zijn met de vorming van een nieuw kabinet. Er vindt — uiteraard binnen bepaalde tijdslimieten — geen ontwijking van het staatkundige leven plaats.

Het is logisch dat allerlei maatschappelijke ontwikkelingen, zoals: ontzuiling, democratisering, grotere openbaarheid, polarisatie, e.d. hun invloed uitoefenen op het kiesgedrag. De heroriëntatie en het zoeken naar nieuwe loyaliteitskaders zijn nog in volle gang. Objectief beschouwd lijkt er daarom meer dan vroeger behoefte te bestaan aan het vormen van coalities tussen politieke partijen vóór en/of ná verkiezingen. Is het daarom geen aandoenlijk staaltje van continuïteitsdenken en gematigdheid dat de heren Burger en Ruppert, die hun sporen in de jaren vijftig hebben gezet, het mandaat hebben gekregen ons over de „roaring sixties” heen de jaren zeventig in te tillen? Of is dat nou dialectiek?

Bram Peper

1) A. de Swaan, *Coalition theories and cabinet formations*, Amsterdam, 1973.

2) Theoretisch uitgewerkt bij Harry Eckstein, *Division and cohesion in democracy*, Princeton, 1966, m.n. blz. 225-288.

Boeken nieuws

Rowen Glié(ed.): Speaking of standards.

Onder auspiciën van de afdeling New York van de Standards Engineers Society. Uitg. Cahnners Books, Boston, 1972, 302 blz., geb. \$ 15.

Het is verheugend dat het aantal boeken over normalisatie in het bedrijfsleven toeneemt. Dit boek is typisch geschreven door en voor normalisatoren in industrie, handel en verkeer, maar bovendien richt het zich tot hen die niet altijd over-

tuigd zijn van het nut van normalisatie. De ruim 30 opstellen, die men onafhankelijk van elkaar kan lezen, zijn door 21 auteurs geschreven. Het is dan ook geen wonder dat men hier en daar in herhaling vervalt. Zulk een herhaling is buitenge-

**Alle bankzaken
65 vestigingen
in Nederland**

Affiliatie te New York

(I.M.)

woon pijnlijk wanneer men in twee opeenvolgende opstellen, op blz. 77 en op blz. 82 letterlijk dezelfde passages tegenkomt.

Na biografische bijzonderheden over de schrijvers, enkele voorwoorden en een verantwoording van de redacteur, valt het boek uiteen in zes delen. Het eerste deel bevat een vijftal inleidende artikelen, waarin het begrip „normalisatie”, dat nog steeds aanleiding geeft tot misverstanden, nader wordt gedefinieerd. Het tweede deel handelt over de „standards engineer”, in Nederland vertaald door het wat magerder begrip „bedrijfs-normalisator”. Het derde deel beschrijft een aantal normalisatieprogramma's zoals die in vele grote en middelgrote ondernemingen voorkomen. Een zeer belangrijk deel van het boek, het vierde, is gewijd aan de voordelen van normalisatie. Niet minder dan tien opstellen handelen min of meer over dit onderwerp. Het vijfde deel van het boek is een weergave van een discussie over de selectie van onderdelen en het laatste en zesde deel gaat over de organisatie van enkele normalisatie-afdelingen in grote ondernemingen.

Voor degene die kennis wil maken met de grondslagen, werkwijze en het effect van de normalisatie, is het eerste deel van het boek wellicht het belangrijkste. In zoverre is het eerste artikel in dit deel, van de hand van J. Herbert Holloman, verhelderend. In deze verhandeling wordt uiteengezet dat normen het algemene belang dienen en wel op drie gronden. In de eerste plaats bevordert de norm de eerlijkheid in het maatschappelijk verkeer en beschermt zij de consument met betrekking tot de goederen en diensten die hij koopt. In de tweede plaats dient de norm het algemene belang door de vernieuwing en de mededinging te bevorderen. Dit is met name het geval bij normen die de gebruiker een keuze laten maken uit verschillende graden of niveaus van eigenschappen van produkten en diensten. In de derde plaats dient de norm het algemene belang door middel van meer internationale handel te bevorderen.

Een andere algemene beschouwing is van de hand van John Gaillard (samen

met Merdhu S. Gokhale) van oorsprong een Nederlander, die zich in de Verenigde Staten sterk heeft ingespannen voor de invoering van de normalisatiegedachte in ondernemingen. Hij maakt onderscheid tussen natuurlijke (onbewuste) en georganiseerde normalisatie. In zoverre de georganiseerde normalisatie afwijkt van de natuurlijke, ontstaan weerstanden tegen veranderingen die op voorzichtige wijze moeten worden behandeld. Ook maakt Gaillard, die na terugkeer in Nederland in 1972 overleed, onderscheid tussen specificatie en norm. Een specificatie bevat een of meer specifieke eisen die bijvoorbeeld de koper van een produkt stelt. Indien zulk een specificatie bij herhaling wordt gebruikt, dus een standaard-specificatie wordt, kan men van norm spreken. Deze gedachtengang is trouwens in overeenstemming met de definities van de begrippen in de normalisatie, zoals die een aantal jaren geleden door een vaste studiec commissie van de International Organization for Standardization zijn opgesteld.

Na een populaire geïllustreerde beschouwing over de geschiedenis van de normalisatie behandelt het tweede deel de functie van de bedrijfsnormalisator.

(I.M.)

Voor boeken op het gebied van economie, sociologie, recht, medicijnen en techniek:

WETENSCHAPPELIJKE BOEKHANDEL ROTTERDAM B.V.

Waarin opgenomen:
De Wester Boekhandel N.V.
Stamboekhandel Rotterdam

Rochussenstraat 223, Rotterdam 3003
Tel. (010) 23 46 92, 23 20 76, 23 90 39 en 25 39 41

Vestiging in de Erasmus Universiteit, Complex Woudestein. Tel. (010) 14 55 11, toestel 31 15.

(Buiten openingstijden neemt onze automatische telefoonbeantwoorder uw bestellingen op, onder nr. (010) 23 46 92).

Wij zijn van de vijf over dit probleem handelende artikelen niet veel wijzer geworden. Uit een in de Verenigde Staten gehouden onderzoek is gebleken dat ook veel grote ondernemingen geen taakbeschrijving voor de bedrijfsnormalisator kennen. Voor zover zij hem wel kennen, blijkt deze functionaris doorgaans te zijn belast met taken als het ontwikkelen en beheren van een normalisatieprogramma in de onderneming, het voorbereiden, samenstellen, invoeren en onderhouden van bedrijfsnormen; het medewerken aan de ontwikkeling van

ationale (en ook internationale) normen en tenslotte treedt de normalisator op als adviseur en informant van alle afdelingen in de onderneming met betrekking tot normalisatie.

De plaats van de normalisator in de onderneming is van minder belang dan de steun die hij van de topleiding behoeft om zijn werk goed te kunnen doen. Everett Woerter tracht in een apart opstel tot een taakbeschrijving te komen, maar het is niet duidelijk of deze omschrijving geldt voor een normalisatie-manager dan wel voor een aankomende kracht. Men

NUTTIG EFFECT

Zeer gewenst bij het beheer van Uw effectenportefeuille.

Het Financieel Economisch Weekblad

**beleggers
belangen**

is U daarbij graag tot steun.

Een jaarabonnement kost f 70,— U krijgt dan wekelijks objectieve commentaren, koerslijsten per computer en actuele berichten. Bovendien kunt U gratis persoonlijk advies krijgen.

Vul onderstaande bon in voor gratis proefnummers en stuur deze naar:

**N.V. Koninklijke Drukkerijen
ROELANTS-SCHIEDAM**
Antwoordnummer 28, Schiedam.

(U hoeft geen postzegel te plakken)
U mag natuurlijk ook bellen
(010) 26 02 60, toestel 905.

BON voor 2 gratis proefnummers

Naam .....

Adres .....

Plaats .....

TNO

Op het Hoofdkantoor van de Centrale Organisatie TNO in Den Haag is plaats voor een

BEDRIJFSECONOMISCH MEDEWERKER

Taak:

- het beoordelen en zo nodig aanpassen van het informatiesysteem ten behoeve van de beleidsvoorbereiding op het gebied van financieel-economische vraagstukken;
- het verzamelen, analyseren en interpreteren van gegevens ten behoeve van de beslissingsvoorbereiding;
- bedrijfseconomisch onderzoek in de ruimste zin.

Vereisten:

- academische opleiding of gelijkwaardig kennisniveau;
- enige jaren bedrijfservaring;
- goede contactuele eigenschappen;
- uitdrukkingsvaardigheid in woord en geschrift.

Salaris:

- afhankelijk van opleiding en ervaring.

Sollicitaties:

- geïnteresseerden dienen eigenhandig geschreven sollicitaties met voldoende inlichtingen omtrent opleiding en levensloop te richten aan het Hoofd van de Afdeling Personeelszaken TNO, Postbus 297, Den Haag-2076.
- reflectanten dienen bereid te zijn tot medewerking aan een psychologisch onderzoek.

krijgt echter wel de indruk dat deze functionaris een schaaap met vijf poten moet zijn. In een volgend hoofdstuk wordt gewezen op de noodzaak van de vorming en training van bedrijfsnormalisatoren. Een officiële opleiding bestaat in de Verenigde Staten niet; trouwens ook niet in Europa. Men zal het voorlopig met opleiding in eigen bedrijf en met externe cursussen moeten doen.

In het derde deel geven een zestal auteurs een beeld van het normalisatieprogramma in hun onderneming. In deze hoofdstukken komt in de eerste plaats tot uitdrukking dat de invoering en uitvoering van dergelijke programma's alleen dan kans van slagen hebben als de toeleiding van de onderneming daarachter staat. En dit is het geval als zulke programma's aantoonbaar leiden tot voordelen in geld (door kostendaling) en in efficiëntie (door produktievermeerdering of door betere kwaliteit). In de tweede plaats blijkt dat de bedrijfsnormalisatie niet meer het exclusieve domein is van de ingenieur, maar dat zij in alle functies van de onderneming een taak vervult. Steeds maar weer putten de schrijvers zich uit om de economische voordelen van de normalisatie te etaleren.

Nog sterker is dit in het vierde deel dat in het bijzonder over de economische

waarde handelt. Hoewel in dit deel veel met voorbeelden, eenvoudige grafieken en met andere afbeeldingen wordt gewerkt, slagen de schrijvers er niet goed in tot werkelijk concrete berekeningen te komen. Wel blijkt uit hun beschouwingen dat de voordelen voornamelijk in drie sectoren schuilen en wel in de stroomlijning van begin-, tussen- en eindvoorraden, in de toenemende seriegrootte van onderdelen en tussenprodukten en in mindere mate ook eindprodukten en in de betere communicatie die door het gebruik van normen mogelijk wordt. Over dit onderwerp dat zo moeilijk te benaderen is, omdat het effect van de normalisatie vrijwel niet te scheiden is van andere effecten op organisatorisch gebied, zal nog heel wat onderzoek moeten worden verricht.

De laatste beide delen van het boek handelen over de selectie van onderdelen en over de werking van normalisatie-afdelingen in ondernemingen. Deze delen leveren geen bijzondere aspecten op vergeleken met de voorgaande. Het is wel een gebrek dat het boek niet afsluit of begint met een algemene prospectieve beschouwing over de ontwikkeling van de normalisatie in de onderneming die aldoor meer afhankelijk wordt van die in de bedrijfstak, het land en de wereld.

Hoewel de relatie met bijvoorbeeld wereldnormen hier en daar wordt genoemd, geschiedt dit met onvoldoende nadruk. Wellicht is dit verklaarbaar uit het feit dat slechts een gering deel van de Amerikaanse produktie voor export bestemd is en de import van grondstoffen en materialen eveneens van geringe betekenis is. Het boek is bij een sprokkeling van artikelen gebleven; tot een werkelijke visie op hun werk zijn de schrijvers helaas maar ten dele gekomen.

P. van Zuuren

esb

Mededeling

Industrial relations

De „International Industrial Relations Association”, waarbij is aangesloten de Nederlandse Vereniging voor Onderzoek van Arbeidsverhoudingen, organiseert van 3 t/m 7 september a.s. in Londen haar derde wereldcongres over: „Future trends in industrial relations”.

Inlichtingen: Secretariaat IIRA, 154 Rue de Lausanne, Genève.

tms

Transport Management Services B.V.

Wijnhaven 32 — Rotterdam-1

een overkoepelende organisatie ten dienste van een aantal dochterondernemingen, wier internationale activiteiten gericht zijn op de behandeling van per zeeschip aangevoerde ladingen, het water-, land- en luchttransport, zoekt een jonge

BEDRIJFSECONOOM

Hij zal worden toegevoegd aan de persoonlijke staf van onze Hoofddirectie, door wie hij zal worden belast met taken o.a. op het gebied van meerjarenplanning, beleidsinformatie, economische verslaglegging, projektmanagement en ontwikkeling, coördinatie tussen de divisies.

Als permanent lid maakt hij deel uit van het algemeen beleids college, terwijl hij ons Management Team relevante onderwerpen zal voorleggen en in dit team van directeurs zijn persoonlijke visie daarop zal toelichten.

Zonder stilistische bekwaamheid zal hij het niet kunnen stellen; goede contactuele eigenschappen zullen voor hem zeer belangrijk zijn.

Voor de vervulling van deze functie denken we aan een functionaris van 25-35 jaar met een middelbare opleiding en een aanvullende bedrijfseconomische studie op hoger beroepsopleidingsniveau. Bovendien moet hij in staat zijn, op het terrein van physical distribution in- en extern adviezen uit te brengen. Enige jaren praktijkervaring in de vervoerssector is gewenst.

Sollicitaties te richten aan het Hoofd van onze afdeling Personeelszaken, tot wie gegadigden zich ook telefonisch kunnen wenden voor nadere informatie (010) 14 90 11, toestel 115.